

Biblija u Hrvata

Prevođenje, tiskanje i širenje Biblije u kontekstu naviještanja evanđelja

STANKO JAMBREK

Biblijski institut, Kušlanova 21, Zagreb

stanko.jambrek@zg.t-com.hr

UDK 22:27:286

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. 2. 2007.

Prihvaćeno: 27. 3. 2007.

Sažetak U radu su razmatrani prijevodi, izdanja i širenje Biblije u kontekstu evangelizacije u Hrvatskoj. Analizirano je duhovno ozračje u kojem su prijevodi nastajali te su naznačeni duhovni pokreti iz kojih su proizašli poticaji za prevođenje i čiji su pripadnici uvelike širili pojedina izdanja Novoga zavjeta i cijele Biblije.

Prvi tiskani Novi zavjet u Hrvata u prijevodu Stipana Konzula i Antuna Dalmatina objavljen je 1562/3. na glagoljici i hrvatskoj ćirilici u Biblijskom zavodu u Urachu kraj Tübingena. Prijevod je bio namijenjen za evangelizaciju naroda jugoistoka Europe, od Slovenije do Turske. Prvotisak cijele Biblije u Katančićevu prijevodu (1831) nije, osim kulturnog i studijskog, imao značajniji evangelizacijski utjecaj na hrvatskim prostorima. Stoga Britansko i inozemno biblijsko društvo sredinom 19. st. prvo nastoji distribuirati Vuk-Daničićev srpski prijevod Biblije, zatim potkraj stoljeća pohrvaćuje taj prijevod i intenzivno ga i uspješno raspačava sve do tiskanja Zagrebačke Biblije (1968).

Zagrebačka Biblija, koju uz Katoličku crkvu izvrsno prihvaćaju i crkve reformacijske baštine, postaje najprihvaćeniji i najrašireniji prijevod Biblije u Hrvata. Od Novih zavjeta za evangelizaciju je značajan prijevod Ljudevita Rupčića, a prijevod Duda i Fućaka izvrstan je i najrasprostranjeniji liturgijski, studijski i evangelizacijski prijevod. U posljednjih desetak godina u crkvama reformacijske baštine objavljen je jedan cijeli prijevod Biblije, šest prijevoda Novog zavjeta i jedan prijevod Novog zavjeta i Psalama.

Uvod

Prevođenje i širenje Biblije tijekom povijesti ide ukorak sa širenjem kršćanske vjere. Isus je rekao svojim učenicima: "Dana mi je sva vlast na nebu i na zemlji! Zato idite i počnite činiti mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga, učeći ih da drže sve što sam vam zapovjedio. Evo, ja sam s vama

u sve dane do svršetka svijeta” (Mt 28,18-20).¹ Isusov nalog da ponesu evanđelje svim narodima te silazak i primanje sile Duha Svetoga na dan Pedesetnice (Dj 1,5.8; 2,1-12) učinili su prijevod Svetog pisma temeljnim za kršćanski identitet. Po silasku Duha Svetoga učenici Galilejci na brojnim su jezicima govorili o veličanstvenim djelima Božjim. Toga su dana u Jeruzalemu boravili Židovi, ljudi pobožni iz svakog naroda pod nebom. Učenici su im naviještali evanđelje jezikom u kojemu se svaki od nazočnih rodio. Ne samo da su učenici govorili, već su ih slušatelji čuli i razumjeli poruku. Toga se dana crkvi pridružilo oko tri tisuće osoba (Dj 2,41). Slušatelji su čuli radosnu vijest, a zatim su proslavljali Boga na svome jeziku.

Od tada je prevođenje Biblije, pisane Riječi Božje, bilo tijekom povijesti povezano s misionarskim radom i često je intenzivirano u kršćanskim pokretima buđenja vjere i duhovne obnove. Razlozi za prevođenje Biblije na narodne jezike višestruki su. Prvi i najznačajniji razlog je evangelizacija, navještaj, širenje i utvrđivanje vjere. Drugi razlog je duhovna obnova i liturgijska potreba crkve. Među ostalim razlozima mogu biti navještaj i zaštita denominacijskog učenja, financijski dobitak te osobni intelektualni izazov prevoditelja.

Evangelizacija je širenje, naviještanje i propovijedanje evanđelja (radosne vijesti), poruke spasenja po vjeri u zastupničku smrt i uskrsnuće Isusa iz Nazareta (Rim 4,24-25; 10,9-10), Spasitelja čovječanstva, koja od slušatelja treba biti prihvaćena i popraćena pokajanjem ili promjenom načina razmišljanja i djelovanja u skladu sa Svetim pismom, priznavanjem grijeha, obraćenjem i predavanjem života Bogu.

Pri spomenu Biblije često se pojavi pitanje: Koje Biblije, katoličke ili protestantske? Biblija nije ni katolička ni protestantska, ona je objavljena Riječ Božja, kojoj su u nekim izdanjima pridodane apokrifne ili deuterokanonske knjige. Kršćanski kanon² Svetog pisma sadrži šezdeset šest knjiga: trideset devet knjiga Staroga zavjeta i dvadeset sedam knjiga Novog zavjeta.

Temelj kršćanskom kanonu za Stari zavjet je kanon hebrejske Biblije, ustanovljen najvjerojatnije u četvrtom stoljeću, a najkasnije u drugom stoljeću prije rođenja Isusa Krista, koji su potvrdili Židovi u Palestini u prvom stoljeću.³ Kanon

¹ Navodi iz Biblije u ovome su članku iz 1. popravljenog izdanja Šarićeva prijevoda Svetoga pisma (2006) u izdanju Hrvatskoga biblijskog društva u Zagrebu.

² Riječ kanon (grč. *kanōn*, pravilo, norma, mjera) u kršćanstvu se odnosi na standard kojim se provjeravalo je li što nadahnuto od Boga ili nije te na skupinu knjiga koje su prošle tu provjeru i koje je rana crkva prepoznala kao “mjeru vjere”.

³ Rabinski koncil u Jamniji blizu Haife 90. godine raspravljao je o pravu nekih knjiga da ostanu u kanonu hebrejske Biblije. Rasprave na koncilu nisu se toliko bavile prihvaćanjem nekih spisa u kanon, nego njihovim pravom da ondje ostanu (McDowell).

hebrejske Biblije ima tradicionalno dvadeset i četiri knjige podijeljene u tri skupine. To su: Zakon, Proroci i Spisi. Kršćanski kanon Staroga zavjeta je istovjetan kanonu hebrejske Biblije, no broj knjiga se razlikuje jer su u kršćanskom kanonu *Samuelova knjiga*, *Knjiga Ljetopisa* i *Ezra-Nehemija* podijeljene u dvije knjige, a odvojene su i pojedinačne knjige Malih proroka koje se nalaze u kanonu hebrejske Biblije pod nazivom *Dvanaestorica*. U kršćanskom kanonu Staroga zavjeta promijenjen je redosljed knjiga u odnosu na kanon hebrejske Biblije jer je prihvaćeno predmetno grupiranje umjesto službenog redosljeda (McDowell, 26). Kanon hebrejske Biblije prihvatile su kao utvrđeni kanon Staroga zavjeta s trideset devet knjiga sve kršćanske crkve: katoličke, protestantske, crkve reformacijske baštine i pravoslavne.⁴ Tom je kanonu Katolička crkva tijekom stoljeća pridodala, a službeno na Tridentskom saboru (1546) i potvrdila, apokrifne knjige (poznate u Katoličkoj crkvi kao drugokanonske ili deuterokanonske knjige) te apokrifne dijelove Knjige o Esteri i Knjige proroka Daniela.⁵ Dominikanac Siksto Sienski (+1569) uveo je podjelu na *protokanonske* ili *prvokanonske* knjige koje su uvijek i kod svih kršćanskih crkava smatrane od Boga nadahnutima i kanonskim te na *deuterokanonske* ili *drugokanonske* knjige, koje su neke crkve nadodale zbog raznih povijesnih razloga i “koje nisu uvijek i posvuda bile u kanonu” (Tomić, 1986:149). Neke pravoslavne

⁴ Reformatori u šesnaestom stoljeću naglašavaju kanon hebrejske Biblije te odbacuju apokrifne ili drugokanonske knjige. Westminsterško vjeroispovijedanje ističe: “Knjige zajedničkim nazivom nazvane apokrifne knjige koje nisu nadahnute Božjim Duhom, nisu sastavni dio kanonskog oblika Svetoga pisma (Biblije) i stoga nemaju nikakvu važnost u Božjoj Crkvi, niti se na bilo koji drugi način odobravaju ili koriste u službi, kao ni bilo koji drugi ljudski spisi.”

⁵ Tridentski koncil (1546) priznaje apokrifne kao deuterokanonske ili drugokanonske knjige, izuzevši Prvu i Drugu Ezdrinu i Manaševu molitvu jer nisu imale ni drugokanonski status. Apokrifne knjige Staroga zavjeta su: *Prva Ezdrina*, *Druga Ezdrina*, *Tobija*, *Judita*, *Dodaci Esterinoj knjizi*, *Mudrost Solomonova* ili *Knjiga Mudrosti*, *Crkvenica* (knjiga je poznata i kao *Mudrost Isusa*, *Sirahova sina* ili *Knjiga Sirahova*), *Baruh*, *Jeremijino pismo*, *Azarjina molitva*, *Pjesma triju mladića* (Dodaci *Danielovoj knjizi*), *Suzana*, *Manaševa molitva*, *Prva knjiga o Makabejcima* i *Druga knjiga o Makabejcima*. Židovi nisu prihvatili kanonski status tih knjiga i zato one nikad nisu uvrštene u kanon hebrejske Biblije. Međutim, rukopisi LXX (*Septuaginta*) uključuju ih kao dodatak kanonskom Starom zavjetu. Prve latinske Biblije, prevedene u drugom stoljeću poslije rođenja Isusa Krista na temelju LXX, uključivale su apokrifne. Vulgata, latinski prijevod Biblije, radi razliku između *libri ecclesiastici* i *libri canonici* i time apokrifima dodjeljuje drugotni status. Jeronim, prevoditelj Vulgate, odbacio je apokrifne knjige kao dio kanona, no pod pritiskom neke je od njih preveo (*Tobija* i *Judita*), a nakon njegove smrti apokrifne su knjige unesene u Vulgatu iz starih latinskih prijevoda (*Vetus latina*).

Na četvrtoj sjednici, 8. 4. 1546, Tridentski je sabor donio *Dekret o izdanju i uporabi Svetoga pisma*, iz kojega prenosimo prvi odjeljak: “Sveti sabor, videći da bi bilo veoma korisno Crkvi Božjoj, ako se između svih latinskih izdanja svetih knjiga, što se raznose unaokolo označi koje treba držati autentičnim, određuje i izjavljuje neka bi se u javnim predavanjima, raspravljanju, propovijedanju i izlaganju smatralo autentičnim ovo staro izdanje Vulgate, što je kroz tolike vjekove dugotrajnom upotrebom u Crkvi odobreno, i neka se nitko ni pod kakvom izlikom ne usudi i ne pomisli bacaciti ga” (Tomić, 1986:267).

crkve uz skupinu apokrifnih ili drugokanonskih knjiga koje prihvaća Katolička crkva prihvaćaju i još nekoliko dodatnih apokrifnih knjiga.⁶ Novozavjetni kanon dovršen je potkraj četvrtog stoljeća i sadrži dvadeset sedam knjiga.

Do prve tiskane knjige⁷ Biblija je bila prevedena na 33 jezika. Novi je vijek na kulturnom i vjerskom području označen s jedne strane pojavom tiska, a s druge strane reformacijom u kršćanstvu. I jedno i drugo stavilo je Bibliju u prvi plan te je ona postala sve traženija i dostupnija knjiga. Do kraja 15. st. cijela Biblija bila je tiskana na 11 jezika, a na dvanaestom, staroaramejskom, samo Novi zavjet. Za vrijeme reformacije u 16. st, koja je potakla prevođenje Biblije na narodne jezike, tiskani su prijevodi na još 26 jezika, u 17. st. na 13 jezika, u 18. st. na 16 jezika. Do kraja 18. st. cijela Biblija je tiskana na 54 jezika, a djelomice na 67 jezika. Do kraja 19. st. Biblija je prevedena u potpunosti ili u dijelovima na 523 jezika, a do kraja 2006. na 2426 jezika.⁸ Tijekom 2006. biblijski su tekstovi prevedeni na 23 jezika, čitava Biblija je do kraja 2006. prevedena na 429 jezika, a Novi zavjet na 1145 jezika. Prema tim podacima Biblija je najprevođenija knjiga na svijetu.

Hrvati su bili pogani kad su se u sedmom stoljeću doselili u današnju postojbinu. U procesu pokrštavanja i primanja kršćanstva uključivali su se u ondašnje civilizacijske procese te su prihvatili zapadnjačko katoličko jedinstvo u obredu, jeziku i duhovnosti. Uz kršćanske obrede, latinski jezik u liturgiji i pučku pobožnost zadržali su brojne poganske običaje. Prve odjeljke iz Biblije, najvjerojatnije molitvu *Očenaš*, prevode svećenici s latinskoga na hrvatski jezik prema svojem znanju i potrebama (Bratulić, 1999).⁹ Hrvati su uz latinsku Bibliju (Vulgatu) prihvatili i ćirilometodski prijevod Biblije (dovršen oko 882) napisan na glagoljici.¹⁰

Na hrvatski jezik prevode se biblijski tekstovi i objavljuju za liturgijske potrebe Crkve u lekcionarima ili evanđelistarima već u 14. st. Među njima su poznati Zadarski, Bernardinov i Ranjinin lekcionar. Hrvati su među prvim narodima na svijetu na svom jeziku dobili tiskan prijevod Novog zavjeta (1562-1563), a među posljednjima u Europi koji su na svom jeziku dobili 1831. cjelovit tiskan prije-

⁶ Primjerice, Grčka pravoslavna crkva i Ruska pravoslavna crkva kanonskim smatraju i *Prvu Ezdrinu*, *Drugu Ezdrinu* te *Treću knjigu o Makabejcima*.

⁷ Gutenbergova Biblija tiskana u Mainzu 1452-1455.

⁸ Usp. UBS Scripture Language Report 2006. (<http://www.biblesociety.org/index2.htm>; 17. 02. 2007.).

⁹ Iako su pojedini tekstovi Biblije bili prevedeni na hrvatski jezik, bili su nedovoljno rašireni i nepoznati vjerničkom puku i svećenicima. Otkrivamo to iz pisma bana Petra Erdödyja (1557-1567), upućenoga Ivanu Ungnadu, voditelju hrvatskoga protestantskog Biblijskog zavoda u Urachu, u kojemu zahvaljuje za poslana knjige i navodi da ih je podijelio svojim siromašnim i pripostim populacijama da bar iz njih nauče *Očenaš* (Georgijević, 1969:35).

¹⁰ Glagoljica i slavensko bogoslužje bilo je rašireno među Hrvatima, posebice u Istri, kvarnerskim otocima i na prostoru pod političkim protektoratom Bizanta.

vod Biblije (Arapović, 2002:44). Prema statističkim podacima Knjižnice biblijskih društava (Bible Societies Library) u Cambridgeu i Knjižnice Američkoga biblijskog društva u New Yorku, prva tiskana knjiga Biblije na hrvatskom jeziku objavljena je 1562. godine. To je prvi dio Novoga zavjeta glagoljicom tiskan u tiskari hrvatskoga protestantskog Biblijskog zavoda u Urachu. Kao godina prvog tiskanog cijelog Novog zavjeta na hrvatskom navedena je 1563. kad je objavljen u Biblijskom zavodu Drugi dio Novog zavjeta. Katančićev prijevod Biblije tiskan 1831. slovi kao prvi tiskani prijevod cijele Biblije na hrvatski jezik (Arapović, 2002:45).

Prema tim statistikama, među 6800 živih današnjih jezika, hrvatski je jezik kronološki 33. od 2261 jezika na kojima je do kraja 2000. prevedena i tiskana barem i jedna knjiga Biblije, 23. od 987 jezika na kojima je tiskan Novi zavjet, a zajedno s jednim indijskim jezikom dijeli 52. i 53. mjesto od 383 jezika na kojima je do kraja 2000. objavljena cjelovita Biblija (Arapović, 2002:45).

Poticaji za prevođenje, tiskanje i distribuciju Biblije u Hrvata dolazili su s raznih strana, a najznačajniji su proistekli iz kršćanskih duhovnih pokreta: hrvatskoga protestantskog pokreta, pijetističkoga i puritanskog pokreta, katoličkoga biblijskog pokreta i duhovnog pokreta nakon Drugog vatikanskog koncila te evanđeoskoga i pentekostno-karizmatškoga pokreta. U ovom radu ističemo prvotisk Novoga zavjeta i prvotisk cijele Biblije, zatim tiskane prijevode koji su tijekom povijesti imali značajnu primjenu u evangelizaciji na hrvatskim prostorima te prijevode namijenjene evangelizaciji u crkvama reformacijske baštine. Budući da je ovaj rad usredotočen na tiskane prijevode u evangelizacijske svrhe, u njemu nisu obrađeni studijski, liturgijski i drugi tiskani prijevodi Novog zavjeta i cijele Biblije. Radi preglednosti dajemo u prilogu popis svih tiskanih prijevoda od prvotiska Novoga zavjeta 1562/3. do posljednjeg tiskanog prijevoda iz 2006.

Biblijski zavod u Urachu i prvotisk Novoga zavjeta u Hrvata

Biblijski zavod u Urachu (1555-1566) pokraj Tübingena utemeljen je da se prevede, tiskaju i distribuiraju Biblija i druga reformacijska djela na hrvatskom jeziku. Reformatori su nastojali proširiti utjecaj reformacije, naviještati evanđelje pisanom riječju i mijenjati duhovno stanje u povijesnim hrvatskim zemljama i šire. U planu Biblijskoga zavoda bilo je izdanje cijele Biblije, crkvenih otaca i druge dogmatske i poučne literature. Hrvatski su reformatori vjerovali da će se Biblija i poučne knjige čitati kako u Hrvatskoj i Dalmaciji, tako i u Bosni, Srbiji, Bugarskoj sve do Carigrada. Dio njihove vizije bila je evangelizacija jugoistočne Europe. U tom nastojanju javilo se pitanje jezika na koji bi se prevodilo, a i pisma kojim bi se tiskale knjige. Hrvati su u šesnaestom stoljeću, u privatnoj uporabi i u tiskanim knjigama, upotrebljavali tri pisma: glagoljicu, latinicu i ćirilicu (bosan-

ćicu). Pisma su u hrvatskim zemljama bila raspodijeljena po regijama: glagoljica na sjeverozapadu, ćirilica na krajnjem jugoistoku, dok je latinica pokrivala ostala područja. Latinica je polako bivala sve utjecajnijom, pa i na područjima pokrivenima glagoljicom i ćirilicom. Stoga ne čudi što su hrvatska protestantska izdanja prvotno bila tiskana glagoljicom i ćirilicom, a kasnije samo latinicom.

Hrvatski Biblijski zavod u Urachu je po viziji i ostvarenjima preteča biblijskim društvima iz devetnaestog stoljeća, a može se s obzirom na viziju i timski rad svrstati uz bok sličnih projekata: Zagrebačke Biblije (1968) i suvremenog timskog prijevoda Biblije u organizaciji Hrvatskog biblijskog društva.

Vrijedno je zapaziti da su u ostvarenju vizije Zavoda sudjelovali: vizionari biskup Petar Pavao Vergerije mlađi, barun Ivan Ungnad, ban Petar Erdödy te Primož Trubar; prevoditelji Stipan Konzul, Antun Dalmatin, Juraj Cvečić, Juraj Juričić, Leonard Merčerić, Grgur Vlahović, Matija Šivčić; brojni korektori i jezični stručnjaci iz Istre i Metlike; distributeri izdanja Ambroz Fröhlich u Beču, Fabijan Kirchberger i Matija Klombner u Ljubljani, carski savjetnik i riječki kapetan Franjo Barbo na Rijeci, Nikola Pichler u Beljaku, ban Petar Erdödy u Zagrebu i na svojim imanjima, veliki župan varaždinski Krsto Ungnad u Varaždinu te propovjednik Grgur Vlahović u Metlici; politički podupiratelji vojvoda Kristof od Württemberga, hrvatski ban Petar Erdödy, župan varaždinski Krsto Ungnad te grof Nikola Zrinski Sigetski (Jambrek).

Nisu uspjeli tiskati cijelu Bibliju na hrvatskom jeziku, već samo Novi zavjet i knjigu Proroka iz Staroga zavjeta. Knjige Mojsijeve (Petoknjižje) i knjiga Psalama bile su prevedene, a možda i ostale knjige Staroga zavjeta, ali nisu tiskane jer je Biblijski zavod, preranom smrću Ivana Ungnada (1564), prestao s djelovanjem. Što se dogodilo s rukopisima prijevoda, nije nam poznato.

Djelovanje hrvatskog protestantskog biblijskog zavoda značajno je ne samo zbog vjerskih, nego i jezičnih te šire kulturnih razloga. Upravo su hrvatski protestantski prevoditelji i pisci položili konceptijske temelje jedinstvenom jeziku koji objedinjuje cjelokupan hrvatski prostor. Poslenici Biblijskoga zavoda su do spoznaje o raširenosti jezika i o izboru jezika za hrvatska izdanja dolazili postupno. Dok su počeci 1560. bili na glagoljskom pismu, ćirilicom se počelo tiskati nekoliko mjeseci kasnije, a latinicom tek 1563. godine. Nakon iskustava o prijemljivosti i čitanosti pojedinih izdanja, hrvatski su protestanti 1563. prestali tiskati ćirilička izdanja te su se spremali predložiti latiničko pismo kao opće i zajedničko za sva svoja buduća izdanja.

Hrvatski protestantski pisci prihvatili su jezičnu koncepciju svojih prethodnika, posebice glagoljaša i na njoj izgrađivali svoju jezičnu koncepciju. Jezičnu pak koncepciju i neka iskušana rješenja hrvatskih protestanata preuzeli su pisci protureformacije Bartol Kašić i Franjo Glavinić.

Uz prijevod, tisak i distribuciju Biblije hrvatski su se protestanti usredotočili

na rad u prihvaćanju i razumijevanju Biblije. Stoga tiskaju početnice ili abecedarije za opismenjivanje puka te postille i katekizme za biblijsko obrazovanje vjernika. Naklade tiskanih djela bile su za ono doba i prilike vrlo velike (u prosjeku 1.000 primjeraka), a distributivna mreža, iako nevelika, bila je dobro organizirana.

Od prvotiska Novoga zavjeta (1562/63) do prvotiska cijele Biblije (1831)

Od prvotiska Novoga zavjeta (1563) do objavljivanja cjelokupne Biblije u prijevodu Matije Petra Katančića (1831) proteklo je 268 godina bez objavljenog prijevoda ijedne knjige Biblije na hrvatski jezik. Naime, u Katoličkoj se crkvi nakon zabrane širenja Biblije na govornim jezicima u 16. st, uz objašnjenje da se Svetim pismom na narodnom jeziku bez tumačenja postiže “više zla nego dobra”, ne objavljuju novi prijevodi Svetoga pisma. U dokumentu Deset pravila o zabranjenim knjigama – koje su priredili koncilski oci izabrani na Tridentskom koncilu (25. sjednica), a potvrdio ih je papa Pio IV.¹¹ knjige reformatora bile su u potpunosti zabranjene, a čitanje prijevoda knjiga Staroga zavjeta moglo je po prosudbi biskupa biti dozvoljeno jedino učenim i pobožnim ljudima. Takvi prijevodi mogli su se koristiti samo kao pojašnjenje Vulgate za razumijevanje Svetoga pisma, a ne kao pravovjeran tekst. Prijevodi Novoga zavjeta, koje su učinili reformatori na narodnim jezicima, zabranjeni su jer od njihova pomnog čitanja, smatrali su koncilski oci, obično proizlazi velika opasnost, a malo koristi.¹² Tek u devetnaestom stoljeću objavljeni su Katančićev i Škarićev prijevod Biblije i Utješinovićev prijevod Psalama.

Iako je prijevod Biblije isusovca Bartola Kašića (1575-1650) dovršen 1636, tiskan je tek 1999. godine. Kašić je samostalno počeo prevoditi Novi zavjet 1622. tijekom priređivanja dubrovačkog lekcionara. Kongregacija za širenje vjere (Propaganda) daje mu 1625. mandat da službeno prevede na hrvatski jezik cijelu Bibliju prema odobrenoj latinskoj Vulgati. Propaganda je, kako je u svom govoru

¹¹ Koncilski oci su na dvadesetpetoj sjednici imenovali komisiju koja je trebala odrediti knjige za *Indeks zabranjenih knjiga*. Ta je komisija sastavila pravila za prosudbu knjiga, koja su prevedena i objavljena kao *Rules on Prohibited Books: Ten rules concerning Prohibited Books drawn up by the Fathers chosen by The Council of Trent and approved by Pope Pius* u *Modern History Sourcebook*.

¹² “Translations of the books of the Old Testament may in the judgment of the bishop be permitted to learned and pious men only, provided such translations are used only as elucidations of the Vulgate Edition for the understanding of the Holy Scriptures and not as the sound text. Translations of the New Testament made by authors of the first class of this list shall be permitted to no one, since great danger and little usefulness usually results to readers from their perusal” (Rules, III).

istaknuo njen tajnik Ingoli, naručila prijevod Biblije iz tri razloga:¹³

1. Da se uklone teške pogreške koje čine svećenici tih krajeva Ilirika gdje se misi latinski, pa se sveta evanđelja tumače bez pripreme i tom se zgodom reknu takve teške hereze da je dubrovački nadbiskup bio prisiljen zabraniti tim svećenicima da narodu tumače čitanja.
2. Da se uklone Biblije koje su na hrvatskom jeziku tiskali Luther i Melancthon...
3. (...) misa se već služi na istom hrvatskom jeziku po dopuštenju pape Ivana VIII. i stoga nije neprikladno dati im također Novi zavjet na takvu jeziku.

Iz tih je razloga razvidno da se Katolička crkva suočila s dva ključna problema. Prvo, svećenstvo onoga doba u dubrovačkoj nadbiskupiji, a i u drugim krajevima, bilo je nedovoljno teološki obrazovano, čak do te mjere da su u prevođenju latinskih čitanja na hrvatski jezik činili toliko teške pogreške da ih je dubrovački nadbiskup prozvao herezama i zabranio nekim svećenicima propovijedanje i tumačenje biblijskih tekstova. Drugo, strah od utjecaja hrvatskoga protestantskog prijevoda Novoga zavjeta objavljenog u Biblijskom zavodu u Urachu bio je zamjetan čak i na jugu, u dubrovačkoj nadbiskupiji. Naravno, tajnik Propagande Ingoli nije raspolagao s potpunim informacijama o izdanjima hrvatskih protestanata, već samo navodi kao dostatno da postoji Biblija prevedena na hrvatski jezik, tiskana uz potporu Martina Luthera i Philippa Melancthona, tj. protestantska Biblija. Iako su prijevodi hrvatskih protestanata¹⁴ bili poznati u povijesnim hrvatskim zemljama i Propagandi u Rimu, isusovcu Vladimiru Horvatu ili nisu bili poznati ili pak zapostavlja protestantska postignuća te ističe Bartola Kašića kao prvog hrvatskog prevoditelja Biblije.¹⁵

¹³ Originalni tekst i prijevod na hrvatskom objavio je Vladimir Horvat (1999:257). Tekst glasi: AP-SOCC v. 392 (1632) 27v, 20rv [27v] DISCORSO DEL SECRETARIO INGOLI CIRCA L STAMPAR IL TESTAMENTO NUOVO IN LINGUA ILLYRICA. [20r] DEL TESTAMENTO NUOVO IN LINGUA ILLYRICA SE SI DEVI STAMPARE. La Sac. Cong. di prop. fide gia' alcun ann sono dicussi(e?) questo articolo, e finalmente per 3 ragioni prencipali lo riselve affirmitivamente:

Primo: Per levar gl' errori gravi, che fanno li sacerdoti di quelle provintie dell' Illyrico, (d)ove s' offitia con Missali latini, li quali esplicando ex tempore li Santi Vangeli dicono sproposite le here-sie cosi gravi, che l' Arcivescovo di Ragusi fu' sforzato di prohibere a sacerdoti questi explicare li popoli...

20: Per levar le Bible stampate in lingua Illyrica da Luthero e dal Melancthone...

[20v] 30: ...si dice la messa nella medesima lingua Illyrica per la concessione di Giovanni 8. papa e pero' non disconveneva di darli anche il Testameno Nuovo in tale lingua.

¹⁴ U prevođenju Biblije u 16. st. sudjelovali su prevoditelji Stipan Konzul, Antun Dalmatin, Juraj Cvečić, Juraj Juričić, Leonard Merčerić, Grgur Vlahović i Matija Šivčić.

¹⁵ Horvat je to istaknuo u uvodu članka "Uz godinu Bartola Kašića i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja. Hrvatska Biblija Bartola Kašića: od narudžbe Propagande (1625), i zabrane svetog oficija

Prvotisak cjelovite Biblije (1831)

Prva hrvatska cjelovito tiskana Biblija izdana je u Budimu 1831. godine¹⁶ u prijevodu franjevca Matije Petra Katančića. Biblija je tiskana u 6 knjiga (4 knjige Staroga i 2 Novoga zavjeta) u paralelnom dvojezičnom izdanju: latinskom i hrvatskom u dva stupca na svakoj strani. Tekst je prijevod s latinske Vulgate Sixta V, popraćen tumačenjima Ignacija Weitenauera. Katančić je preveo Sveto pismo na jezik "slavno-ilirički izgovora bosanskog", tj. na bosansku ikavštinu koja je bila potkraj 18. st. u neku ruku književni jezik franjevačkog reda ne samo u Bosni, nego i u Slavoniji i u drugim krajevima od mora do Budima (Majdandžić).

Katančić prevodi Bibliju iz više razloga, najvjerojatnije kao potporu crkvenim i društvenim krugovima koji su nastojali osloboditi Katoličku crkvu od baroknog katoličanstva i duhovno je obnoviti, a od te su obnove očekivali "da će Crkva biti sposobna suzbiti potajni protestantizam u austrijskim zemljama" (Hoško). To je vrijeme kad se u Europi širi nezaustavljivo utjecaj protestantskih biblijskih društava, posebice Britanskog i inozemnog biblijskog društva, koje popularizira i raspačava Bibliju i među katolicima. Stoga ne čudi da je "reformno katoličanstvo u svoj program prihvatilo iz jansenističkog pologa i Muratorijevog učenja nastojanje oko općeg čitanja Biblije, prevođenja biblijskih tekstova, zahtjev da se biblijski odlomci kod mise čitaju na narodnom jeziku" (Hoško).

Katančićev prijevod Biblije tiskan u šest knjiga s latinskim i hrvatskim tekstom nije bio namijenjen za evangelizaciju puka. Za to nije niti bilo potrebe jer protestanata koji bi koristili Bibliju u evangelizaciji nije bilo nakon protureformacije u krajevima od mora do Budima, a Katolička crkva nije značajnije iskazivala interes evangeliziranja svojih tradicionalnih vjernika. Stoga Majdandžić zaključuje: "Gledajući u cjelini odjek Katančićeva prijevoda nije bio onakav kakav bi se očekivao za prvi cjelovito tiskani hrvatski prijevod. Ne sumnjajući u učenost i sposobnost velikog Katančića, neke su okolnosti uticale da prijevod nije bio popularniji."

Britansko i inozemno biblijsko društvo i Vuk-Daničićev prijevod Biblije

Pod utjecajem misijskoga žara pijetističkoga pokreta¹⁷ i usredotočenosti na Bibliju nastaje u europskim protestantskim crkvama u osamnaestom i devetnaestom stoljeću snažan biblijski pokret. Barun Karl Hildebrandt von Canstein u Haleu u Njemačkoj utemeljio je 1710. biblijsko društvo Von Cansteinische Bibelanstalt

(1634) do prvotiska (1999)" (Horvat, 1999).

¹⁶ Tisak je bio u potpunosti gotov početkom srpnja 1832, ali je na knjigama otisnuta 1831. godina (Majdandžić, 1996).

koje je između 1710. i 1804. jeftino tiskalo i distribuiralo oko tri milijuna Biblija na njemačkom, poljskom i češkom jeziku (Kuzmič, 1983:29). Nakon toga utemeljena su brojna biblijska društva u Europi i Sjevernoj Americi¹⁸ koja su kao dobrovoljna udruženja vjernika iz različitih kršćanskih denominacija poticala suradnju u prevođenju i reviziji cijele Biblije i pojedinih biblijskih knjiga bez bilješki i komentara te tiskanju, distribuciji i animaciji proučavanja Biblije. Cilj im je bio tiskanje i prodaja Biblije po niskoj cijeni te njezina distribucija i popularizacija u gradovima i selima kako bi je svaka osoba mogla kupiti i čitati.

Djelovanje Britanskoga i inozemnog biblijskog društva na hrvatskom tlu povezano je sa slovenskim slavistom Jernejem Kopitarom i prijevodom Biblije na srpski jezik. U promemoriji upućenoj 26. studenog 1815. Britanskom i inozemnom biblijskom društvu Kopitar se zalaže za prijevod Biblije na južnoslavenske jezike: srpski ćirilicom, srpski latinicom i hrvatski jezik (Kuzmič, 1983:56). Iako Britansko i inozemno biblijsko društvo nije odmah prihvatilo Kopitarevu ideju, cijela je Biblija, Vukov prijevod Novoga i Daničićev prijevod Staroga zavjeta, tiskana 1868. na srpskom jeziku, ćirilicom i latinicom. U Hrvatskoj je Daničićev prijevod Petoknjžja, a onda i cijela Biblija, izazvao s jedne strane pozitivne književne osvrte¹⁹, a s druge je smatran neprikladnim zbog srpskoga jezika. Franjo

¹⁷ Pijetistički pokret (lat. *pietas*, pobožnost), začet u njemačkoj Luteranskoj crkvi u sedamnaestom stoljeću, naglašavao je osobnu vjeru i praktično kršćanstvo, posebice navještaj evanđelja onima koji ga ne poznaju. Ocem pijetizma smatra se Philipp Jakob Spener (1635-1705), koji je kao pastor Luteranske crkve u Frankfurtu na Majni organizirao sastanke pobožnosti (*collegia pietatis*) na kojima su se kršćani laici redovito okupljali kako bi zajedno molili, razgovarali o propovijedi iz prethodnog tjedna, čitali Sveto pismo i razgovarali o primjeni Riječi Božje u svakodnevnu življenju. Sastanci pobožnosti postali su karakteristika pijetističkoga pokreta, a sudionici sastanaka nazvani su pijetistima. U djelu *Pia Desideria* (1675; *Pobožni zahtjevi za Bogu ugodnu reformu istinskih Evangeličkih crkava*) ukazao je na izvore duhovnoga propadanja protestantske Njemačke te dao prijedloge za reformu: 1) da se Sveto pismo više privatno i javno koristi, 2) da laici kao vjernici više preuzimaju svećeničke odgovornosti, 3) da se pridaje važnost donošenju praktičnih plodova žive vjere, 4) da se u obučavanju duhovnika i svećenika naglašava pobožnost i učenje radije nego rasprava, 5) da se propovijeda s ciljem duhovnoga izgrađivanja vjernika.

¹⁸ Među prvim biblijskim društvima bile su denominacijski utemeljene organizacije u Engleskoj poput Society for Promoting Christian Knowledge (1698) i Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts (1701), koje su uključile distribuciju Svetoga pisma u misionarske svrhe. Pod utjecajem evanđeoskih buđenja vjere u Engleskoj i misionara Williama Carreya u Londonu je osnovano Baptist Missionary Society (1795), a zatim London Missionary Society (1795), Church Missionary Society (1795) te London Religious Tract Society (1799). Ta su misionarska društva pomogla da se 1804. utemelji najznačajnije biblijsko društvo, British and Foreign Bible Society, na čiji su poticaj osnovana biblijska društva u drugim zemljama: Berlinsko biblijsko društvo (1805), Irsko biblijsko društvo (1806), Finsko biblijsko društvo (1812), Rusko biblijsko društvo (1813), Dansko biblijsko društvo (1814), Nizozemsko biblijsko društvo (1814), Švedsko biblijsko društvo (1815), Norveško biblijsko društvo (1816), Američko biblijsko društvo (1816) (Wash; Kuzmič, 1983:30).

¹⁹ *Bosiljak*, zagrebački list za mladež, od 15. lipnja 1866. piše o Daničićevu prijevodu *Petoknjžja*

Iveković u *Katoličkom listu* (XVIII (1867), br. 13; XIX (1868), br. 49) hvali prijevod, ali vrlo jasno ističe propis Katoličke crkve o prevođenju i čitanju Svetoga pisma po kojemu prijevod treba biti s Vulgate i valja biti popraćen bilješkama odobrenim od crkvenih vlasti. Kako Vuk-Daničićev prijevod Biblije nije sačinjen po Vulgati niti odobren od Katoličke crkve, katolici se njime ne smiju služiti niti ga ikome preporučiti.

Britansko i inozemno biblijsko društvo otkupilo je 1851. srpski prijevod Novog zavjeta Vuka Karadžića, a zatim je dogovorilo s Đurom Daničićem prijevod Staroga zavjeta. Već od 1863. biblijsko društvo razmatra ideju prijevoda Biblije na hrvatski jezik. U tom nastojanju izlazi 1877. pohrvaćena verzija Vuk-Daničićeva Novog zavjeta i Psalama u redakciji Bogoslava Šuleka²⁰, a cijeli je Vuk-Daničićev prijevod Biblije pohrvatio i objavio 1895. Milan Rešetar.²¹ Šulek je temeljito pohrvatio prijevod, novogrčki izgovor zamijenio je latinskim, riječi srpskog književnog jezika zamjenjuje hrvatskim, a pravopis je etimologizirao. Rešetar je učinio manje zahvate u kroatiziranju Vuk-Daničićeva prijevoda Svetog pisma. Ne dirajući u sam jezik u Svetom pismu, on je mijenjao uglavnom biblijska imena i liturgijsku terminologiju (Rebić, 2006). Biblija je do danas tiskana u brojnim pretiscima.

Katolička crkva imala je više problema s pohrvaćenom Vuk-Daničićevom Biblijom. Prvo, prijevod nije bio sačinjen po Vulgati, tj. nije uključio apokriife ili deuterokanonske knjige i nije imao za katolike obavezne bilješke. Drugo, Biblija je bila tiskana na latinici, ali na srpskom jeziku. Treće, najveći je problem bio što je Bibliju tiskalo i raspućavalo Britansko i inozemno biblijsko društvo koje je u devetnaestom stoljeću bilo isključivo protestantsko. Zadaću širenja Biblije

sljedeće: "Knjiga je i cirilicom i latinicom jako ukusno, upravo krasno izdana; a jezik je kakav se osim Vukovih djelah malo u kojoj našoj knjizi nalazi: narodnoga smilja i kovilja, pun jedrosti i bistrine, kao što je bistar i jedar duh naroda našega. Osobito ju pak preporučujemo našoj omladini i našem učiteljstvu, da se krijepi, brusi i pobuđuje ovakovimi klasičnimi uzori."

Jezikoslovac Franjo Iveković je u zagrebačkom *Katoličkom listu* (br. 13, 1867) visoko ocijenio Daničićev prijevod *Petoknjžja*: "Držeći se g. Daničić teksta hebrejskoga, držao se je i onoga glavnoga pravila za prevodioce, po kojemu ima prievod samo ono, ni više ni manje, reći što je u originalu, a opet da nebude proti naravi jeziku, na koji se prevodi. Mnogi prevodioci hotjeći biti vjerni, griješili su proti jeziku, kojim su se služili. Takovi su svi bez iznimke hrvatski prevodioci sv. pisma do g. Daničića. Ondje su samo rieči hrvatske, a jezik je hellenistički ili hebrejsko-hal-dejski. Proti ovakovu ruglu u nasilju ima pravo jezik hrvatski prosvjedovati. S toga kako ti godi, kad uzmeš prievod Daničićev, gdje ti je čista hrvaština bez hebreizma, ter i zaboravljaj da čitaš prievod! G. je Daničić ovdje pokazao, kako je liepo moći vjerno prevest, negriješec proti svojemu jeziku. Kako je krasan jezik g. Daničića, najvriednijega i najvjernijega učenika Vukova, ne treba ni kazivati: on je u svemu hrvatskom i serbskom narodu čuven kao najbolji poznavalac našega jezika. Odatle onolika jagma u katolika i pravoslavnih za Daničićevimi prievodi s. pisma."

²⁰ B. Šulek, *Novi zavjet Gospodina našega Isusa Krista ... i Psalmi Davidovi ...* Beč, 1877.

²¹ M. Rešetar, *Pregledano izdanje Svetoga pisma u prijevodu Vuka Karadžića i Đure Daničića*, Budimpešta, 1895.

temeljilo je na protestantskim vjerskim načelima i misionarskom žaru evanđeoskog pokreta devetnaestoga stoljeća, koji je isticao i njegovao osobno iskustvo vjernikova življenja s Bogom, potpuno oslanjanje na Bibliju kao jedinu pouzdanu i nepogrešivu Riječ Božju i nepresušni izvor duhovnoga života te naglašavao evangelizaciju.²² Iako se Britansko i inozemno biblijsko društvo ograničilo samo na širenje Biblije, sami djelatnici Društva nerijetko se doživljuju misionarima, a mnogi od njih takvima i sami smatrali (Kuzmič, 1983).

Od 1870. Britansko i inozemno biblijsko društvo potpomagalo je kolportažu Svetoga pisma po Slavoniji. Kolporterer su obilazili od kuće do kuće nudeći na prodaju Bibliju ili pojedine njezine knjige, te su u razgovoru s ljudima naviještali evanđelje. Edward Millard, osnivač podružnice Britanskoga i inozemnog biblijskog društva u Beču, organizirao je kolportažu Svetoga pisma u Austro-Ugarskoj tako što je osnovao u većim gradovima depoe koji su služili kao mjesni centri distribucije Svetoga pisma, a za naše područje bili su najodgovorniji i najzaslužniji depoi u Beogradu, Pešti i Trstu. Iz beogradskog je Sveto pismo šireno po Srbiji, Slavoniji i malom dijelu Mađarske. U Slavoniji su djelovali i kolporterer iz peštanskog depoa. U Istri su djelovali kolporterer depoa iz Trsta, u Dalmaciji kolporterer depoa iz Skadra. U središnjoj Hrvatskoj djelovali su kolporterer iz Beča i Graza. Kolporterer su prodavali Bibliju u dućanima, gostionicama, zatvorima i školama (Kuzmič, 1983:199), a često su obilazili gradove i sela nudeći Sveto pismo od kuće do kuće.

Kolporterer su često dolazili iz baptističkih i metodističkih crkava koje su bile usmjerene izrazito evangelizatorski. Kolporterer iz tih crkava, uz raspčavanje Svetoga pisma, svojim su zadatkom smatrali i propovijedanje evanđelja i pomaganje ljudima da uspostave živi odnos s Bogom te učvršćivanje ljudi u vjeri i poznavanja

²² U enciklici *Ubi Primum* papa Leo XII. ukazuje da su biblijska društva proširena po cijelom svijetu te piše: "Odbacujući tradiciju svetih otaca i kršeći dobro poznat dekret Tridentuskog koncila svim mogućim sredstvima nastoje da sveta Biblija bude prevedena, ili radije krivo prevedena, na žive jezike svakog naroda. Postoji dobar razlog za strah (kao što se već dogodilo u nekim njihovim komentarima i u drugom pogledu iskrivljenim tumačenjem Kristova evanđelja) da će proizvesti ljudsko evanđelje, ili još gore, đavolsko evanđelje" (UP 17). "Na temelju naše apostolske službe potičemo vas da upotrijebite sva sredstva da sačuvate svoje stado od te smrtonosne paše. Učinite sve što je moguće kako bi vidjeli da se vjerni strogo drže pravila naše kongregacije za Indeks. Uvjerite ih da bi dopuštanje svete Biblije na živom narodnom jeziku na temelju ljudske nesmotrenosti uzrokovalo više štete nego koristi" (UP 19).

Hrvatski katolički bibličar Adalbert Rebić pak ističe: "Ova dva pohrvaćena izdanja Daničić-Vukova prijevoda Svetoga pisma nisu u Hrvatskoj doživjela skoro nikakav uspjeh i zbog njihova predloška i zbog Biblijskog društva iz Londona, koje ih je tiskalo i širilo na našim prostorima. Te su prijevode rabili uglavnom protestanti i pripadnici raznih kršćanskih sljedbi u Hrvatskoj. Katolička se Crkva u Hrvata odlučno odmakla od svih biblijskih izdanja koja su širili pobornici Londonskog biblijskog društva" (Rebić, 2006:116).

nju Svetoga pisma. Stoga su organizirali nedjeljne škole za vjersku pouku i molitvene sastanke.

Bečka podružnica Biblijskoga društva bila je vrlo uspješna u raspačavanju Biblije. Primjerice, Edward Millard je do svoga umirovljenja u siječnju 1887. raspačao 4.758.262 primjerka Biblije ili njezinih dijelova na jezicima naroda koji su živjeli u Austro-Ugarskoj. Iz Millardova izvještaja za 1876. godinu vidimo da su kolporteri samo u jednoj godini u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji prodali više od 6000 primjeraka Svetoga pisma (Kuzmič, 1983:208-211).

Uz kolportere, koji su bili djelatnici Društva, Britansko i inozemno biblijsko društvo raspačavalo je Biblije i putem "korespondenata", neformalnih zastupnika na terenu koji nisu bili u službi Društva, već su od njega primali određene provizije za prodane primjerke. Neki baptistički evangelizatori djelovali su nakon Prvoga svjetskog rata kao "korespondenti" ili, kako su se voljeli zvati, kolporteri. "Korespondenti" ili kolporteri su išli od sela do sela, od kuće do kuće i nudili ljudima da kupe Sveto pismo.²³ Baptistički kolporteri Biblije, obilazeći sela i gradove, često su nailazili na otvorene domove, a još češće na žestoko protivljenje.²⁴

²³ Primjer djelovanja evangelizatora vidimo iz izvještaja Đure Vezmara: "Želja mi je mojega srca da vam izjavim veliku radost, koju sam imao ovih prošlih dana u mjesecu veljači, kad sam raznosio Sv. Pisma i svjedočio o milom Spasitelju Isusu Kristu. Mnogi su sa radosnim srcem prigrlili Božje Riječi i saslušali svjedočanstvo o Gospodu, što me je osobito veselilo. Drugima opet nije ništa ni poznato za Božju Riječ, i kad sam im spomenuo za Sv. Pismo, oni su se čudili, kakova je to knjiga, koja se zove Sv. Pismo. I kad sam im spomenuo Gospoda, razložio značaj Sv. Pisma, mnogi su sa radošću kupili želeći da im što više o Gospodu kazujemo. Nije dakle ni čudo, što su mnogi kršćani zapali u život kakav provode neznabošci - ruže Gospoda i svetu milost Njegovu" (GE, 5/1930:76).

²⁴ Slikovito je to prikazao Đuro Grujić, prodavač Biblije iz Daruvara: "Hvala i slava svevišnjemu Bogu, koji me je izveo iz tame grijeha, dao mi je da uživam nebesku radost u duši mojoj, i još da mogu kao kolporter raznositi i sijati sjeme Riječi Božje među mnogi još u neznanju zavedeni narod. Mnogo se toga vidi među narodom, osobito kad se Riječ Božja nudi i o njoj se govori.

Kad sam putovao kroz jedno selo nudeći Sv. Pisma, vidio sam čovjeka koji je išao uz voz sijena, kako je kraj crkve skinuo kapu i molio se Bogu, jer je upravo podne zvonilo. Ja sam pomislio, to je pobožan čovjek kad skida kapu i Bogu se moli, te pritrčah k njemu i ponudim mu Sv. Pismo. Kad je zagledao u Sv. Pismo, vrati mi ga i reče: 'To nije za rimokatolike, jer nije od biskupa potvrđeno, a nama svećenici brane čitati ono Sv. P. koje nije potvrđeno.' - 'Vi se dakle točno držite samo onoga što vam crkva nalaže, zar ne bi bilo bolje da se držite onoga što Krist zapovijeda?' - rekoh mu. 'Pa mi se u našoj crkvi držimo samo onoga što Gospod zapovijeda', pohvalio se čovjek. Tako smo stigli pod jedan brijeg, i tu se je pokazao rod pravog kršćanstva na spomenutom čovjeku. Počeo je knjegu tući, a uz to i Gospoda Boga strašno psovati i grditi. Tada mu ja rečem: 'Prijatelju, kad bi vi držali zapovijesti Kristove, ne bi tako ružili Gospoda Boga!' On se okrene k meni pun gnjeva i reče: 'Gledaj da se izgubiš ispred mene, dok nisi dobio ovom bičalicom po glavi'. Ne bi ni čudo bilo da me je udario, jer kad udara Gospoda Boga s takvim psovkama, lahko bi i mene udario. Ali se hvala Gospodu nađe i iskrenih duša, koje si rado kupe Sveto Pismo i ozbiljno ga čitaju. Imade slučajeva gdje mi kažu: 'Ako imadete onakovo Sveto Pismo koje nam svećenici brane čitati, onda ćemo kupiti'. I mnogi su kupili Sveto Pismo samo zato što im ga brani svećenik čitati (Grujić, 1928:90).

Biblija u prijevodu Ivana Evanđelista Šarića

Nakon prvotiska cijele Biblije Petra Katančića tiskani su kod nas prijevod Biblije Ivana Matije Škarića i Ivana Evanđelista Šarića. Postiranin Ivan Matija Škarić preveo je Bibliju na zadarski hrvatski i uz potporu Cara Franje Josipa I. tiskao je u Beču (1858-1861) pod naslovom *Sвето писмо старога и Новога увита из латинскога с обзиrom на матичне књиге избистрено и истумачено по Ивану Матији Шарих*. Prijevod je tiskan u 70 svezaka koji su kasnije objedinjeni u 8 svezaka Starog zavjeta i 4 sveska Novog zavjeta. Škarićev prijevod na zadarski nije bio osobito prihvaćen – kao ni Kašićev na dubrovački (1636), Vrhovčev na kajkavski (1810-1830) i Katančićev na slavonski (1831) – niti je zaživio u redovitoj upotrebi Katoličke crkve.

Od sredine 19. st. do sredine 20. st. u Katoličkoj su crkvi pokušavali pobuditi interes za Biblijom, a u prevođenju su se oprobali i tiskali pojedine dijelove Biblije Josip Stadler, Valentin Čebušnik, Petar Vlašić, Franjo Zagoda, Emil Orozović i Antun Sović.²⁵

Sвето писмо Старога и Новога Завјета u prijevodu vrhbosanskog nadbiskupa Ivana Ev. Šarića objavljeno je u Sarajevu 1941-1942.²⁶ Zbog Šarićeva političkog djelovanja tijekom Drugog svjetskog rata i poratnih političkih i crkvenih okolnosti taj prijevod nije imao prigodu u potpunosti zaživjeti u hrvatskoj javnosti. Po završetku Drugog svjetskog rata nadbiskup Šarić odlazi kao prognanik u Madrid, gdje boravi od 1948. do smrti 1960. Tu je zajedno sa suradnicima priredio za Hrvate izvan domovine novo izdanje prijevoda Svetog pisma, koje je tiskano 1960. u jednom svesku. Tadej Vojnović ističe da je Šarićev prijevod Biblije ispunio sredinom dvadesetoga stoljeća nedostatak Biblije u hrvatskom narodu te navodi zašto nije bio općeprihvaćen: “Upotrebljavali su je većinom svećenici, ali se našla i po našim kućama. Ipak nedostajala je šira biblijska edukacija, pravilan pristup Bibliji i potreba za Biblijom” (Vojnović, 1991:209).

Potreba za Biblijom bila je odlučujući čimbenik u neprihvatanju Šarićeva prijevoda s katoličke strane i prihvaćanju s protestantske strane. Sve do obnove crkve nakon Drugog vatikanskog sabora (1962-1965) Katolička crkva nije odveć poticala vjernike na čitanje Svetoga pisma, a samim time nije ni bilo velike potrebe za Biblijom. Protestantske su pak crkve, a posebice misionarske organizacije, naglašavale evangelizaciju svih onih koji ne poznaju Boga. Kako je Biblija Riječ i objava Božja namijenjena čovjeku, ona postaje središnje sredstvo naviještanja evanđelja. Stoga ne čudi prihvaćenost Šarićevih džepnih izdanja Novog zavjeta tiskanih u Salzburgu u 1960-ima.²⁷

²⁵ Informacije o izdanjima vidi u dodatku ovog članka pod nazivom *Kronološki pregled objavljenih potpunih i djelomičnih prijevoda Biblije na hrvatski jezik*.

²⁶ *Sвето Писмо Старога и Новога Завјета. Из изворнога текста превео и билеške приредио Др. Иван Еванђелист Шарић*, Сарајево, Академија Регина Апостолорум, 1941-1942.

²⁷ O izdanjima i revizijama Šarićevih biblijskih prijevoda vidi opširnije ovdje u članku Rubena

Potaknut potrebom slobodne distribucije Biblije George Đuro Martinjak (rođ. 1931) iz Kanade i njegova misionarska organizacija Croatian/Bosnian Bible Outreach Ministry, objavljuju 1998. vlastitu reviziju Šarićeva prijevoda Svetog pisma. Biblija je objavljena bez apokrifnih knjiga, u dva izdanja (1998 i 1999)²⁸ i bila je djelomice prihvaćena i distribuirana u crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj, posebice u karizmatским zajednicama.²⁹ U siječnju 2007. objavljeno je 1. popravljeno izdanje Šarićeva prijevoda Biblije u nakladi Hrvatskoga biblijskog društva iz Zagreba i nekoliko renomiranih katoličkih izdavačkih kuća. Biblija je tiskana u osam tisuća primjeraka s deuterokanonskim knjigama za vjernike Katoličke crkve i u tri tisuće primjeraka bez deuterokanonskih knjiga za vjernike iz crkava reformacijske baštine. U samo dva mjeseca distribuirana je cijela naklada, a Hrvatsko biblijsko društvo ispravlja greške i priprema drugo izdanje 1. popraavljenog izdanja Šarićeva prijevoda Biblije.

Zagrebačka Biblija (1968)

Zagrebačka Biblija je najprihvaćenije i najrasprostranjenije izdanje Biblije među Hrvatima. Prva je Biblija koja je tiskana u Zagrebu³⁰ i nadovezuje se na prevodilačku tradiciju Katančićeve Biblije iz 1831, Škarićev ikavski prijevod iz 1858. i Šarićev iz 1942. Tiskana je u pravi trenutak, biblijski kairos, kad su se združila četiri važna motivacijska faktora.

Prvo, sredinom dvadesetoga stoljeća osjećao se nedostatak Biblije u hrvatskom narodu koji nije moglo ispuniti ni Vuk-Daničićevo Sveto pismo ni Šarićeva Biblija. Ivo Košutić, direktor izdavačkog poduzeća Stvarnost, u intervjuu za *Vjesnik u srijedu*³¹ 1967. objašnjava zašto su se odlučili za priređivanje i tiskanje Biblije: "Izdavanjem Biblije mi smo željeli popuniti golemu prazninu koja je nastala između Vuk-Daničićeve i Šarićeve Biblije do danas, a za to smo imali dva razloga. I jedna i druga Biblija nije ostvarila ono što bismo mi željeli postići ovim izdanjem, a to je da dobijemo kvalitetnu Bibliju nacionalnog obilježja. Drugi ra-

Kneževića *O revizijama Šarićevih biblijskih prijevoda s analizom postupka revizije prijevoda Judine poslanice.*

²⁸ Prvo izdanje 1998. izlazi u Čakovcu u nakladi Croatian/Bosnian Bible Outreach Ministry a drugo izdanje 1999. tiskaju u Čakovcu Braća i prijatelji od Zapada.

²⁹ Martinjak je objavio Šarićev prijevod bez prava na objavljivanje te je nakon reakcije sarajevskoga Nadbiskupskog ordinarijata 1999. godine revidirano izdanje povučeno iz distribucije u Hrvatskoj.

³⁰ Prije su Biblije na hrvatskom jeziku bile tiskane u Urachu, Veneciji, Budimpešti, Beču i Sarajevu.

³¹ Razgovor je s direktorom Stvarnosti Ivom Košutićem i urednikom Biblije Jerkom Fućakom vodio Sead Saračević. Objavljen je pod nazivom "Biblija i politika" u *Vjesniku u srijedu* (Zagreb, 1. XI. 1967, str. 7).

zlog je što na domaćem tržištu već odavna nemamo Bibliju, te se osjećala sve veća tendencija uvoza Biblije iz inozemstva – Daničićeve koja se štampala u Londonu i Šarićeve štampane u Madridu – pa je stoga postojala apsolutna vjerojatnost da bi danas-sutra Bibliju izdao bilo tko u ovakvom ili onakvom izdanju. Za nas kao izdavača to je bila dovoljna indikacija da se radije sami prihvatimo toga golemog posla s maksimalnim pretenzijama nego da dočekamo izdavanje koje bi možda imalo znatno skromnije kvalitete.”

Drugo, pod utjecajem protestantskog biblijskog pokreta ojačao je biblijski pokret u Katoličkoj crkvi koji je naglašavao čitanje i proučavanje Biblije te prevođenje Biblije na žive jezike. Poseban poticaj prevođenju Biblije na žive jezike daje enciklika *Divino afflante Spiritu* (1943). Drugi vatikanski koncil u dogmatskoj konstituciji *Dei Verbum* o božanskoj objavi (18. studenog 1965) potiče prevođenje Biblije: “Kristovim vjernicima treba da bude širom otvoren pristup k Svetom pismu” (DV, 22). “A budući da Božja riječ mora svim vremenima biti dostupna, Crkva se materinskom zauzetošću brine da se prirede prikladni i ispravni prijevodi na različite jezike, prvenstveno iz izvornih tekstova Svetih knjiga” (DV, 25).³²

Treće, u razdoblju od 1961. do 1971. jača svijest među hrvatskim duhovnicima i intelektualcima o spašavanju hrvatskog jezika kao službenog jezika u Republici Hrvatskoj, a tiskanje Biblije na hrvatskom jeziku (1968) neprocjenjiva je potpora borbi za hrvatski jezik.

Četvrto, i za Zagrebačku Bibliju presudno, izdavačko poduzeće Stvarnost iz Zagreba bilo je u izuzetno teškoj financijskoj situaciji, i jedini im je izlaz bio tiskanje Biblije. Stoga je direktor Stvarnosti Ivo Košutić ispravno procijenio politički trenutak i odlučio se na tiskanje Biblije.³³ Kao glavni urednici angažirani su književnik Jure Kaštelan i bibličar Bonaventura Duda, pod čijim su vodstvom radili književni suradnici Branko Brusar, Olinko Delorko, Filbert Gass, Zlatko Gorjan, Marko Grčić, Stjepan Hosu, Tomislav Ladan, Nikola Milićević, Zvonimir Mrkonjić, Ante Sekulić i bibličari Jerko Fućak, Ivan Golub, Ante Kresina, Janko Oberški, Adalbert Rebić, Ljudevit Rupčić i Celestin Tomić.

Zagrebačka Biblija sastavljena je od stiliziranih prijevoda Petoknjižja Silvija Grubišića, Psalama Filiberta Gassa, Pjesme nad pjesmama Nikole Milićevića te ostalih prijevoda Staroga zavjeta Antuna Sovića i Novoga zavjeta Ljudevita Rupčića. Jezičnostilski dio posla obavljen je po ugledu na francuski prijevod *La*

³² U Rimu je 16. travnja 1969. osnovana Svjetska katolička federacija za biblijski apostolat koja se od 1990. zove Katolička biblijska federacija. Federacija “promiče prevođenje, izdavanje i širenje Biblije na katoličkoj i ekumenskoj razini tako da svi koji u Krista vjeruju mogu lakše doći do Svetog pisma i da svi, osobito potlačeni i zanemareni, nađu put k biblijskoj poruci koja oslobađa i daje nadu” (Cifrak, 2005:5).

³³ Košutić je bio voljan tiskati bilo koji tekst Biblije. Oslanjao se na podršku Katoličke crkve, ali je bio spreman tiskati i Vuk-Daničićevu Bibliju ako se ne nađe bolje rješenje (Knezović, 109).

Bible de Jérusalem.

Zagrebačka je Biblija priređena u vrlo kratkom vremenu³⁴ zbog čega je, unatoč trudu književnih suradnika i bibličara te izvrsnom radu Josipa Tabaka na lekturi i stilizaciji, u tekstu ostalo niz grešaka koje ni nakon gotovo četrdeset godina nisu uklonjene. Tabak je to istaknuo 2005. u intervjuu u *Vjesniku*: “Svi biblijski tekstovi prošli su kroz moje ruke. Najviše su me mučili kratki rokovi. Svima se žurilo: izdavaču zbog novca, svećenicima zbog riječi Božje, a meni, kojem bijaše stalo do hrvatske riječi, ne ostaviše dovoljno vremena. Svi smo se trudili, ali zbog puste žurbe ostalo je u tekstu mnogo pogrešaka. Neke su i fatalne, te do dana današnjeg nisu ispravljene. Današnji nakladnik samo ponavlja staro izdanje sa svim starim pogreškama. Tako naša Biblija ostaje našim nasljednicima nešto kao Asemanovo evanđelje. Zanimljivo, u Bibliji su najbolje prevodili komunisti: Kaštelan, Marko Grčić, Nikola Milićević” (Tabak, 2005).

Unatoč tome što je priređena u kratkom vremenu i s brojnim jezičnim i biblijsko-teološkim nedostacima, Zagrebačka je Biblija naišla na dobrohotnu kritiku stručne javnosti³⁵ i izvanrednu prihvaćenost vjernika Katoličke crkve i crkava reformacijske baštine. Biblija je izašla bez tiskanog uobičajenog imprimatura Katoličke crkve zbog vrlo osjetljive političke situacije, ali su svi biskupski *Vjesnici* donijeli popratne izjave svoga ordinarija da je Biblija izašla s crkvenim odobrenjem.³⁶ Od 1974. Zagrebačka Biblija izlazi u nakladi zagrebačke Kršćanske sadašnjosti koja je od Stvarnosti otkupila prava tiskanja. U protekle trideset i dvije godine Zagrebačka je Biblija u nakladi Kršćanske sadašnjosti doživjela brojna samostalna izdanja i nekoliko izdanja sa suizdavačima. Prema riječima Adalberta Rebića, direktora Kršćanske sadašnjosti, godišnje se proda oko pet tisuća primjeraka Biblije³⁷, a prema kataloškom zapisu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u posljednjih deset godina, od 1997. do 2006, tiskano je 80.000 Biblija³⁸, od čega 12.000 primjeraka bez deuterokanonskih knjiga za tržište crkava refor-

³⁴ Obrada teksta izvršena je od 1. svibnja 1967. do 10. svibnja 1968.

³⁵ Odjeka u tisku i stručnim časopisima popisao je i objavio Jerko Fučak u časopisu Služba riječi pod nazivom “Imperfekti i aoristi u hrvatskim prijevodima Novog zavjeta”, a djelomice ih je obradila Katica Knezović (1998b).

³⁶ *Službeni vjesnik nadbiskupije zagrebačke* (br. VII., str. 108) o imprimaturu piše: “Ovime se braći svećenicima saopćuje da Biblija, izdanje Stvarosti ima Imprimatur, koji je podijelio Zagrebački Ordinarij. Ova obavijest se daje da se isključi svaka zabuna, jer Imprimatur nije naznačen u Bibliji. U Zagrebu, dne 14. listopada, 1968.”

³⁷ Rebić je ovaj podatak iznio u razgovoru s Mirjanom Dugandžijom koji je objavljen u *Globusu* pod naslovom “Ustaška Biblija podijelila Crkvu” (Dugandžija).

³⁸ Prema dostupnim podacima u NSK navedene su naklade uz slijedeća izdanja: 1997. (5.000 primjeraka + 5.000 bez deuterokanonskih knjiga), 1999. (5.000 primjeraka bez deuterokanonskih knjiga), 2000. (10.000 primjeraka), 2001. (15.000 primjeraka), 2002. (15.000 primjeraka), 2003. (13.000 primjeraka), 2006. (3.000 + 7.000 + 2.000 primjeraka bez deuterokanonskih knjiga).

macijske baštine.³⁹

Zagrebačka je Biblija izvrsno prihvaćena u crkvama reformacijske baštine te je u nekoliko godina zamijenila Vuk-Daničićevu Bibliju koja je bila do tada najviše raspačavano Sveto pismo u evangelizacijske svrhe na hrvatskom tlu. Na zamolbu Borislava Arapovića, višegodišnjeg suradnika, urednika i pisca pentekostne izdavačke kuće Put života iz Zagreba, a tada voditelja East Bible Institutea u Švedskoj, Kršćanska je sadašnjost dopustila tiskanje Zagrebačke Biblije u Švedskoj (1977) u izdanju Evangeliipress AB, u nakladi od 20.000 primjeraka (Arapović, 1999:25). Tekst švedskoga izdanja pretiskan je s deuterokanonskim knjigama (apokrifima) uz nekoliko tehničkih izmjena. Da je Biblija bila namijenjena vjernicima crkava reformacijske baštine, vidljivo je iz bilješke ispod naslova pojedine apokrifne knjige: "Ove knjige nema u hebrejskim i protestantskim izdanjima Biblije". Apokrifni dijelovi biblijskih knjiga tiskani su kurzivom uz napomenu: "Kurzivom tiskan tekst ne nalazi se u hebrejskim i protestantskim izdanjima Biblije". Švedsko izdanje prodavalo se po vrlo niskoj cijeni i postalo je vrlo popularno u inozemstvu i u Hrvatskoj te je cjelokupna naklada vrlo brzo raspačana. Kako ni nakon opetovanih zamolbi Kršćanska sadašnjost nije dala dozvolu za ponovljeno tiskanje Biblije u Švedskoj, vjernici crkava reformacijske baštine kupovali su i u evangelizacijske svrhe koristili Bibliju u izdanju Kršćanske sadašnjosti. Duhovnim i brojčanim rastom vjernika reformacijske baštine pojavila se snažna potreba za izdanjem Biblije bez apokrifnih knjiga. U suradnji s Hrvatskim (ekumenskim) biblijskim društvom Kršćanska sadašnjost 1997. prvi put tiska Bibliju bez deuterokanonskih (apokrifnih) knjiga u 5.000 primjeraka, ubrzo prozvanom protestantskom Biblijom. U suradnji sa Savezom baptističkih crkava u Hrvatskoj to je izdanje ponovljeno 1999. (5.000 primjeraka) i 2006. (2.000 primjeraka).

Crkve reformacijske baštine suočavale su se s više problema pri korištenju Zagrebačke Biblije u evangelizaciji. Prvo, zbog uvjerenja da apokrifne knjige ne pripadaju kršćanskom kanonu Biblije, pojavio se teško premostiv problem raspačavanja Biblije s apokrifnim knjigama. U početku je taj problem privremeno riješen Švedskim izdanjem (1977), a potkraj dvadesetog stoljeća izdanjem Biblije bez apokrifnih knjiga (1997, 1999 i 2006). Drugo, u crkvama reformacijske baštine evangelizacijska literatura se uobičajeno dijeli besplatno ili se prodaje po vrlo niskim cijenama, stoga je mnogima cijena Zagrebačke Biblije bila previsoka. Kako je Zagrebačka Biblija priređena da bi poduzeću Stvarnost ostvarila značajna financijska sredstva i spasila ga od propadanja, tako je uvelike donosila značajnu financijsku dobit Kršćanskoj sadašnjosti, koja je, uz izuzetke, nastojala

³⁹ Prema ovim podacima crkve reformacijske baštine otkupile su u posljednjih deset godina oko petnaest posto tiskanih Zagrebačkih Biblija. Za Jeruzalemsku Bibliju, koja je tiskana u oko 40.000 primjeraka, nema podataka koliko su ih kupili vjernici iz crkava reformacijske baštine.

održati visoku cijenu Biblije. Crkve reformacijske baštine nastojale su problem visoke cijene Biblije riješiti korištenjem inozemnih donacija i vlastitih subvencija, smanjivanjem troškova tiska suizdavanjem s Kršćanskom sadašnjosti i, posebice, poticanjem i ulaganjem u nove prijevode Staroga i Novoga zavjeta. Na poticaj nezadovoljnika (katoličkih i protestantskih) kvalitetom teksta, uveza i visokom cijenom Biblije, Hrvatsko biblijsko društvo popravlja i tiska (2006) Šarićev prijevod Biblije i daje ga čitateljima po povoljnijoj cijeni u kvalitetnijoj opremi (tvrdi uvez, meki kožni uvez, sa i bez indeksa).⁴⁰ Treće, unatoč višestrukom ukazivanju na netočnosti i neujednačenosti u tekstu Zagrebačke Biblije, izdavač se ni nakon gotovo četrdeset godina nije potrudio ispraviti ih.⁴¹ Četvrto, oprema Biblije nije opravdavala njezinu visoku cijenu. Naime, korice bi se već nakon nekoliko mjeseci intenzivne uporabe toliko oštetile da je bio potreban novi uvez.

Tiskani Novi zavjeti u drugoj polovici 20. st.

Prvo izdanje Novog zavjeta u prijevodu Franje Zagode tiskano je s komentarom u Zagrebu 1925, drugo izdanje 1938/39, a do 1959. tiskano je više izdanja. Nakon Drugog vatikanskog sabora (1962-1965) pobuđen je u Katoličkoj crkvi interes za Sveto pismo. Ljudevit Rupčić je preveo i 1967. u Sarajevu objavio Novi zavjet koji je 1968. uključen u Zagrebačku Bibliju. Novi zavjet je objavljen u više revidiranih izdanja, a od 6. izdanja (2000) dodani su Psalmi. Rupčićev prijevod izvrsno je prihvaćen u Katoličkoj crkvi, protestantskim crkvama i crkvama reformacijske baštine koje su ga u velikoj mjeri koristile u evangelizaciji. Tiskan je u više od stotinu tisuća primjeraka i uz Duda-Fučakov prijevod najpopularniji je i najrasprostranjeniji prijevod Novog zavjeta među Hrvatima.

Prvo izdanje Novog zavjeta u prijevodu Bonaventure Duda i Jerka Fućaka

⁴⁰ Koliki se značaj pridaje izdanju 1. popravljenog Šarićeva prijevoda Biblije vidimo iz popisa suizdavača, sve renomiranih katoličkih izdavačkih kuća. Uz Hrvatsko biblijsko društvo suizdavači su: Vrhbosanska nadbiskupija (Sarajevo), Glas Koncila (Zagreb), Verbum (Split), HKD sv. Jeronima (Zagreb), Teovizija (Zagreb), Naša ognjišta (Tomislavgrad).

⁴¹ Grubišić u *Predgovoru iseljeničkom izdanju* Biblije ističe da je hrvatska javnost toplo prihvatila i veselo pozdravila objavljivanje cijele Biblije u Zagrebu, no ne propušta spomenuti da je kritika zapazila u prijevodu stanovitu neujednačenost (Grubišić, *Hrvatska Biblija*, sv. 1). Tadej Vojnović pak ističe: "Zagrebačka Biblija danas, nakon 20 godina, još uvijek zadovoljava, iako ima i svoje nedostatke. Radom na biblijskoj konkordanciji neke sam od tih nedostataka uočio. trebalo bi prije svega ujednačiti imena, i vlastita i zemljopisna, a ima ih više od 12.000. ... Druga je vrsta problema neujednačen prijevod 'tehničkih izraza' staroga zavjeta kao što su imena žrtava, blagdana i sl. Treća grupa problema vezana je za jezik. Ako je točno da je, kako kaže prof. J. Tabak, u Bibliji upisan jezik jednog naroda, tada je sasvim jasno i logično da i prijevod Biblije svakih desetak-dvadesetak godina treba pomicati prema novim spoznajama književnog jezika i prema rezultatima suvremene egzezeze" (Vojnović, 1991: 210).

objavljeno je 1973. u Kršćanskoj sadašnjosti u Zagrebu. Bonaventura Duda je u izdanju Hrvatskog književnog društva Sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu objavio 1962. harmoniju četiriju evanđelja pod imenom *Evanđelje. Život i nauka Isusa Krista Spasitelja svijeta riječima četvorice evanđelista*. Zatim je s Jerkom Fućakom priredio novozavjetna čitanja za Lekcionar obnovljene rimske liturgije. Započeto prevođenje su nastavili te su preveli sve novozavjetne tekstove. Po izlasku iz tiska 1973. javnost je izvanredno prihvatila njihov prijevod Novoga zavjeta. Prijevod je izvrstan i jedini na hrvatskom jezičnom području koji se podjednako koristi u liturgijsku, studijsku i evangelizacijsku svrhu. Tiskan je do 2003. u 18 izdanja⁴², 9. revidirano izdanje uključeno je u Jeruzalemsku Bibliju, a od 10. izdanja pridodani su mu Psalmi iz Zagrebačke Biblije. Na temelju poznatih podataka iz tri posljednja izdanja možemo procijeniti da je ovaj Novi zavjet u trideset godina (1973-2003) tiskan u dvjesto do dvjesto pedeset tisuća primjeraka. Crkve reformacijske baštine godinama su ga raspačavale u evangelizaciji, a u velikoj nakladi je tiskan za evangelizacijske potrebe međunarodne organizacije The Gideons International čiji su ga domaći suradnici godinama besplatno dijelili u školama, hotelima i drugim institucijama.

Prijevod u crkvama reformacijske baštine

Potkraj dvadesetoga stoljeća ojačao je evanđeoski pokret u crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj. Brojne domaće, američke i europske denominacije i paracrkvene misionarske organizacije započele su s evangelizacijskim djelovanjem na hrvatskom tlu⁴³, a utemeljeno je i nekoliko biblijskih društava.⁴⁴ Postojeće lokalne crkve su brojčano rasle, a uspostavljeno je oko osamdeset novih lokalnih crkava različitih evanđeoskih naglasaka i usmjerenja.

Evanđeoski pokret (grč. *euangelion*, evanđelje, dobra vijest) jest pokret najvištanja evanđelja, dobre vijesti da je Krist umro za čovjekove grijeha, bio pokopan, a onda uskrsnut treći dan prema Pismima čime je priredio otkupljenje za

⁴² U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu objavljeni su podaci o nakladi samo uz posljednja tri izdanja: 16. izdanje objavljeno je 2001. u 14.000 primjeraka (5.000 + 5.000 + 2.000 + 2.000), 17. izdanje objavljeno je 2002. u 20.000 primjeraka (7.000 + 10.000 + 3.000), 18. izdanje 2003. u 3.000 primjeraka.

⁴³ Campus Crusade for Christ (Udruga Nada i Život), Youth for Christ (Mladi za Krista), International Fellowship of Evangelical Students (Studentski evanđeoski pokret), Gideons International (Gideoniti), Full Gospel Business Men's Fellowship International (Zajedništvo poslovnih ljudi cjelovitog evanđelja), itd.

⁴⁴ Potkraj dvadesetog stoljeća utemeljeno je Hrvatsko biblijsko društvo, Internacionalno biblijsko društvo, Biblijsko društvo pri Međunarodnom centru za život, Biblijsko društvo u Republici Hrvatskoj i poduzeće Hrvatski biblijski nakladnik.

grješno čovječanstvo. Evanđelje je “snaga Božja na spasenje svakomu tko vjeruje” (Rim 1,16). Odgovor na tu radosnu vijest o spasenju je obraćenje osobe k Bogu i vjera u Boga. Da bi ljudi mogli dati odgovor na evanđelje, potrebno ga je raspačavati, naviještati i propovijedati, uvijek iznova svakoj generaciji. U počecima evangelizacijskog vala u drugoj polovici dvadesetog stoljeća denominacije i vjernici iz crkava reformacijske baštine u Hrvatskoj raspačavaju najviše Šarićev, Rupčićev i Duda-Fučakov prijevod Novog zavjeta te Zagrebačku Bibliju. Kako se pojavila potreba da se u svrhu evangelizacije tiska što više Biblija i Novih zavjeta koji se besplatno dijele ili prodaju po niskoj cijeni, tako se uočila i potreba različitih vrsta prijevoda Svetoga pisma. Odgovor na tu potrebu daju evanđeoske paracrkvne organizacije utemeljene radi širenja i popularizacije Svetoga pisma i evangelizaciju. One su poticale i organizirale prevođenje i raspačavanje Biblije. Tako od 1982. do 2006. u crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj nastaje jedan cjelovit prijevod Biblije i sedam prijevoda Novog zavjeta.⁴⁵

1. Knjiga o Kristu. Novi zavjet živim riječima (1982).

Zagrebačka baptistička izdavačka kuća Duhovna stvarnost objavila je 1982. godine *Novi zavjet živim riječima - Knjiga o Kristu*, slobodni (dinamički) prepričani prijevod s engleskog predloška s uvidom u postojeće hrvatske prijevode. Prevoditelji Branko Lovrec, Mirjana Lovrec i Željko Grujić preveli su Novi zavjet iz engleske *The Living Bible*⁴⁶ u kojoj se po načelu misao za misao upotrebljavaju suvremene, udomaćene i lako razumljive riječi svakidašnjega jezika. Knjiga o Kristu objavljena je u tri izdanja i u brojnim separatima. Tijekom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća Knjiga o Kristu bila je vrlo popularna u crkvama reformacijske baštine i uvelike se koristila kao evangelizacijska literatura. Velika joj je prednost bila razumljivost i niska cijena, a kao nedostatak mogu se istaknuti nekvalitetan tisak, oprema i uvez. Potkraj dvadesetog stoljeća nakladnička prava prenijeta su s Duhovne stvarnosti na International Bible Society koje je priredilo revidirano izdanje, zasad dostupno samo u on-line izdanju⁴⁷ (Knežević).

⁴⁵ O protestantskim prijevodima Biblije objavio je Ruben Knežević dva članka: *Hrvatska protestantska biblijsko-prevodilačka baština* (Adventistički pregled) i *Hrvatski protestantski biblijski prijevodi* (Biblija danas, 04/2005). Adalbert Rebić u pregledu prijevoda Biblije na hrvatski jezik objavljenom u katalogu izložbe *Knjige Riječi: Tanah, Biblija, Kuran u Hrvatskoj* (2006-2007) od osam biblijskih prijevoda iz crkava reformacijske baštine spominje samo *Novi zavjet živim riječima. Knjiga o Kristu* (1982).

⁴⁶ Prijevod *The Living Bible* priredio je i počeo objavljivati od 1962. u Sjedinjenim Američkim Državama Kenneth Taylor. Prijevod je timski revidiran, objavljen je pod nazivom *New Living Translation* (1996) i danas je poznat kao Taylorova Biblija.

⁴⁷ <www.bibleserver.com/index.php>

2. Novi zavjet. Zagrebačko izdanje (1989).

Novi zavjet preveo je i 1989. objavio Branko Djaković, dugogodišnji predvoditelj Kristove crkve braće u Zagrebu. U predgovoru prvom izdanju je zapisao: "Zagrebačkim izdanjem želi se zadovoljiti raznovrsnoj potrebi čitalaca Biblije i ponovo prenijeti Božju riječ na hrvatsko-srpski jezik, da bi čitalac koji ne vlada mogućnosti čitati Novi zavjet u izvornom tekstu pisanim grčkim jezikom, našao hranu za svoje srce i svoj razum u Božjoj riječi" (Djaković). Novi zavjet tiskan je u četiri izdanja: prvo izdanje tiskano je 1989, drugo izdanje tiskano 1993. nadopunjeno je Psalmima, treće izdanje tiskano je 1994, a četvrto zajedno sa Starim zavjetom 2000.

Prijevod je priređen u tradiciji pokreta braće⁴⁸ i za potrebe Kristove crkve braće u bivšoj Jugoslaviji. Prijevod je doslovan, riječ-za-riječ, oslanja se na Darbyjev prijevod Biblije i dispencacijsku teološku misao⁴⁹, odražava specifične teološke naglaske Kristovih crkava braće te ga karakterizira specifičan jezik, stil i gramatika. Prijevod je djelomice prihvaćen u Kristovim crkvama braće u Hrvatskoj, a u drugim crkvama reformacijske baštine ostao je tek zamijećen, unatoč naporima poznatog njemačkog nakladnika i distributera Gute Botschaft Verlag (GBV)⁵⁰ koji ga je nastojao popularizirati.

⁴⁸ Pokret braće proširio se početkom devetnaestoga stoljeća Velikom Britanijom (Braća iz Plymoutha), a uskoro je zahvatio i kontinentalni dio Europe, Rusiju i Ameriku. Potkraj Prvoga svjetskog rata misionari Pokreta braće dolaze u Jugoslaviju i uspostavljaju bratsku zajednicu u Novom Sadu, a nakon toga i u drugim vojvođanskim mjestima. Sredinom dvadesetoga stoljeća pokret se širi i na Hrvatsku, gdje je utemeljeno nekoliko zajednica, među kojima je dugo bila najznačajnija Kristova crkva braće u Zagrebu.

⁴⁹ Dispencacija ili *spasenjsko razdoblje* opisni je prijevod grčke riječi *oikonomia*, koja je u Vulgati prevedena na latinski s *dispensatio*, a doslovce znači domaćinstvo, gospodarenje, upravljanje, rasporedba. Dispencacionalizam je potkraj devetnaestoga stoljeća popularizirao John Nelson Darby, a *Scofield Reference Bible* (1909) dispencacijsko je učenje približila milijunima ljudi. Tumačenja dispencacija ili spasenjskih razdoblja su različita, no osnovna je pretpostavka da se Bog bavi čovjekom prema nekom planu podijeljenom na razdoblja ili dispencacije, koje su karakterizirane jedinstvenim prilikama i odgovornostima. *Scofield Reference Bible* definira dispencaciju kao razdoblje vremena tijekom kojega je čovjek kušan s obzirom na poslušnost specifičnom otkrivenju volje Božje. Broj razdoblja ili dispencacija različit je od autora do autora. Većina smatra da ih je sedam: 1) razdoblje nedužnosti, 2) razdoblje savjesti, 3) razdoblje ljudskog upravljanja, 4) razdoblje obećanja, 5) razdoblje Zakona, 6) razdoblje milosti, 7) razdoblje tisućljetnog kraljevstva (Jambrek, 2003:165).

⁵⁰ Gute Botschaft Verlag (GBV) poznati je njemački nakladnik i distributer izdanja njemačkog Pokreta braće. U Hrvatskoj surađuje s Udrugom za širenje vjerske literature iz Rijeke. Među crkvama reformacijske baštine poznati su po tiskanju i distribuciji kršćanskih kalendara, dnevnih čitanja i ostale kršćanske literature s teološkim naglascima tradicije Pokreta braće.

3. Dvojezični englesko-hrvatski Novi zavjet, Psalmi i Mudre izreke (1993).

George Đuro Martinjak priredio je u Kanadi i tiskao 1993. *Dvojezični englesko-hrvatski Novi zavjet, Psalme i Mudre izreke*. Izdanje je objavila i distribuirala Martinjakova organizacija Croatian/Bosnian Bible Outreach Ministry (Langley B. C., Canada) prvenstveno među doseljenicima s prostora bivše Jugoslavije u Kanadu i Sjedinjene Američke Države. Izdanje su u manjim količinama distribuirale i neke crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj, ali ono nije u crkvama izazvalo značajniju pažnju.

4. Novi zavjet po Prihvaćenom tekstu (1998).

Baptistička izdavačka kuća Riječi iskrene iz Puščina tiskala je 1998. *Novi zavjet po Prihvaćenom tekstu* koji je preveo Ivan Vrtarić. Drugo, pregledano i preuređeno, izdanje tiskala je 2005. Udruga kršćana iz Rijeke i Živa riječ iz Krasice s mekim i tvrdim uvezom. Izborom *Prihvaćenog teksta* ili *Textusa Receptusa* s kojeg je priređen prijevod, određena je i namjena ovoga prijevoda. Prijevod prihvaća i raspućava manja skupina vjernika iz crkava reformacijske baštine koja pod utjecajem zapadne konzervativne teološke misli smatra da je prvotni predložak engleske *Authorised Version*, poznate kao *King James Version* (KJV), tradicionalan tekst pravovjernog kršćanstva.

5. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta (2000).

Prvi i dosada jedini protestantski cjeloviti prijevod Staroga zavjeta priredio je Branko Djaković. Njegov cjelovit prijevod Biblije objavljen je 2000. godine. Uz prvo izdanje Starog zavjeta tiskano je četvrto izdanje njegova prijevoda Novog zavjeta. Prijevod Starog zavjeta je kao i prijevod Novog zavjeta doslovan, riječ-za-riječ. Prevoditelj u uvodnoj napomeni, u nadi da će i neupućeni čitatelj naći njegov prijevod jednostavnim i razumljivim, daje razloge za doslovan prijevod: "Sigurno je da bi neka mjesta mogli zaodjenuti u ljepši hrvatski jezik, ali nam je bilo stalo, da što vjernije iskažemo misao originalnog teksta smatrajući to prvenstvenim ciljem, jer smo svijesni božanskog nadahnuća Svetog Pisma, kao objave neograničene Božje mudrosti i izraza Njegovog milostivog karaktera u Kristu Isusu. Kako nitko nije u stanju obuhvatiti sav raspon ovog otkrivenja, to bi se lako izgubio pravi smisao slobodnim prijevodom, zato smatramo da je korisnije Riječ originalnog teksta odraziti kao u nekom ogledalu" (Djaković, 2000). Prijevod je mjestimice popraćen prevoditeljevim komentarima i pojašnjenjima, a u Novom su zavjetu ispod naslova dane uputnice na istovjetan ili sličan tekst u Bibliji.

Biblija je tiskana u izdanju njemačkog nakladnika i distributera Gute Botschaft

Verlag (GBV). Oprema Biblije je dosta skromna. Tiskana je na biblijskom papiru na 1240 stranica formata 11x17 cm, meko je uvezana, korice su plastificirane.

6. Novi zavjet (2001).

U nakladi Biblijskog društva pri Međunarodnom centru za život u Rijeci objavljen je 2001. *Novi zavjet* u prijevodu Rubena Kneževića. Tekst je preveden i priređen s kritičkog teksta 27. izdanja grčkoga Novog zavjeta Nestle-Alanda, koji se smatra standardnim predloškom za prijevode što se priređuju u organizaciji Sjedinjenih biblijskih društava (United Bible Societies). Biblijsko-teološku reviziju prijevoda napravili su Peter Kuzmič, Davorin Peterlin i Tadej Vojnović, jezično-stilsku lekturu Đurđica Garvanović-Porobija i Krunoslav Pranjić, a biblijsko-jezičnu reviziju Nela Horak-Williams. Timskom revizijom Kneževićeva prijevoda, u kojoj su sudjelovali jezični i biblijski stručnjaci iz nekoliko crkvenih tradicija i protestantskih denominacija, stvoreni su preduvjeti da ovaj prijevod Novog zavjeta postane i bude prihvaćen standardnim prijevodom u protestantskim crkvama i crkvama reformacijske baštine. Iako je projekt prijevoda začet u Baptističkoj crkvi, izborom uredničkog i suradničkog tima⁵¹ nastojalo se prijevod učiniti prihvatljivim za druge denominacije, što je u velikoj mjeri i uspjelo.

Prijevod teksta je vrlo kvalitetan, stilom se oslanja na izvorni grčki tekst, što ga čini blago arhaičnim jer se nastojalo što više sačuvati grčke gramatičke kategorije. Unatoč tome tekst se tečno čita, jasan je i razumljiv širem čitateljstvu. Taj standardni prijevod Novog zavjeta ispunjava kako zahtjeve studijskog prijevoda tako i prijevoda za korištenje u evangelizaciji.

Novi zavjet je tiskan na finom biblijskom papiru, formata 10x16 cm, u kožnom uvezu s pozlaćenim obrubom. Jedini prigovor može se uputiti izdavaču koji je uložio premalo truda u promidžbu i distribuciju tog vrijednog izdanja.⁵²

7. Novi zavjet. Suvremeni prijevod (2003).

Pod utjecajem pokreta obnove⁵³ objavljen je 2003. *Novi zavjet: Suvremeni prijevod, ogledno izdanje* u suradnji Svjetskog biblijskog prevodilačkog centra iz Forth

⁵¹ Urednici su Ruben Knežević iz Baptističke crkve i Peter Kuzmič iz Evanđeoske pentekostne crkve, odgovorni urednik je Željko Mraz iz Baptističke crkve. Suradnici su Giorgio Grlj iz Baptističke crkve, Tomislav Jonke iz Kristove crkve Betanija i Dragutin Matak iz Adventističke crkve.

⁵² Ovaj se prigovor temelji na usporedbi distribucije dosadašnjih izdanja u crkvama reformacijske baštine. Po opremi i po kvaliteti prijevoda puno skromnija izdanja objavljena su u više izdanja. Nažalost, naklade ne možemo uspoređivati jer ti podaci nisu javno dostupni.

⁵³ Pokret obnove crkve (*Restoration Movement*) nastao je u Velikoj Britaniji krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Posebice se proširio u Sjedinjenim Američkim Državama tijekom devetnaestoga stolje-

Wortha u Texasu (SAD)⁵⁴ i Instituta za biblijske studije (od 2006. Biblijski institut) u Zagrebu. Prijevod, priređen timski pod vodstvom Mladena Jovanovića, propovjednika Kristove crkve u Zagrebu, namijenjen je onima koji žele što točniju i cjelovitiju poruku grčkog izvornog teksta Novog zavjeta u jednostavnom, lako čitljivom i razumljivom obliku. Predložak tome prijevodu je američka Biblija *Easy-to-Read Version* koja naglašava komunikacijski aspekt prijevoda. Prijevod je rađen u okviru načela leksičkog minimuma, koristi razgovorni svakodnevni hrvatski jezik “kojim se koriste dnevne novine i kojim se mi obični ljudi koristimo kako bismo jedni drugima prenosili informacije bez ‘prevelikog šuma u komunikacijskom kanalu” (Jovanović, 2006:7).

Prvo izdanje Novog zavjeta na suvremenom hrvatskom jeziku objavljeno je 2006, tri godine nakon oglednog izdanja, u 14.500 primjeraka u nakladi Svjetskog biblijskog prevodilačkog centra i Biblijskog društva u Republici Hrvatskoj. Novi zavjet je tiskan u džepnom izdanju, a oprema i uvez prilagođeni su današnjem vremenu i mlađoj generaciji čitatelja. Suvremeni prijevod Novog zavjeta namijenjen je u evangelizacijsku svrhu, čitateljima koji žele biblijski tekst čitati s istom lakoćom kao što čitaju dnevne novine.

8. Novi zavjet i Psalmi (2006).

Hrvatski biblijski nakladnik iz Varaždina objavio je 2006. *Novi zavjet i Psalme*. Prevoditelj u izdanju nije naveden, odgovorna osoba je Hrvoje Emil Šredl, pripadnik Kristove pentekostne crkve u Varaždinu. Knjiga je tiskana na finom biblijskom papiru, formata 10,5x16 cm, u kožnom uvezu, u dvije boje: riječi Isusove u evanđeljima otisnute su crvenom bojom, a preostali tekst crnom. Prijevod je najviše prihvaćen u Kristovoj pentekostnoj crkvi u Hrvatskoj, a s obzirom na kvalitetu opreme mogao bi biti prihvaćen i u drugim crkvama reformacijske baštine. Stručnu analizu i prosudbu prijevoda još nitko nije objavio. Objava toga izdanja nije zapažena ni u vjerskom ni u svjetovnom tisku.

U posljednjih trideset godina – od 1977. kad je u Švedskoj tiskana Zagrebačka Biblija za potrebe crkava reformacijske baštine do 2007. kad je objavljeno 1.

ća pod utjecajem Bartona Stonea, Thomasa i Alexandra Campbella i Waltera Scotta. Iz pokreta su nastale tri skupine zajednica od kojih su Kristove crkve najbrojnije. Kristove crkve su zajedništvo ili bratstvo crkava bez središnjeg vodstva i organizacijskih struktura. Svaka je mjesna crkva u svemu samostalna, povezuje ih samo zajedničko podrijetlo i vjerovanje da je Biblija početno mjesto u kojemu i po kojemu bogobojazni ljudi mogu ostvariti duhovno jedinstvo (Jambrek, 2003:167).

⁵⁴ Svjetski biblijski prevodilački centar (World Bible Translation Center) utemeljen je 1973. radi prijevoda i distribucije lako razumljivog prijevoda Svetoga pisma na najvažnije svjetske jezike. U centru je 1978. priređen Novi zavjet *A New Easy-to-Read Version* (ERV) koji je tiskala američka izdavačka kuća Baker Book House. Cijela ERV Biblija objavljena je 1987.

popravljenom izdanje Šarićeva prijevoda Biblije bez deuterokanonskih knjiga – u crkvama reformacijske baštine distribuirano je blizu četrdeset tisuća cijelih Biblija.⁵⁵ Ima li se u vidu da je sveukupni broj vjernika u crkvama reformacijske baštine još uvijek ispod deset tisuća osoba, onda je razvidno da je najviše Biblija bilo korišteno u evangelizacijske svrhe. Uzme li se u obzir posljednjih deset godina kada su tiskana najmanje 94.000 primjeraka Biblije⁵⁶, a od toga je 18.000 tiskano bez deuterokanonskih knjiga za crkve reformacijske baštine – koje su k tomu distribuirale još najmanje 2.000 Biblija s deuterokanonskim knjigama – onda vidimo da je Katolička crkva s 3.897.421 vjernika distribuirala oko 74.000 Biblija, a protestantske crkve i crkve reformacijske baštine s manje od 10.000 vjernika oko 20.000 primjeraka.⁵⁷

Zaključak

Poticaji za prevođenje, tiskanje i distribuciju Biblije uglavnom su proistekli iz duhovnih pokreta: hrvatskoga protestantskog pokreta (16. st), protestantskog i katoličkoga biblijskog pokreta (19. st), duhovnog pokreta nakon Drugog vatikanskog koncila (20. st) te evanđeoskoga i pentekostno-karizmatskog pokreta (potkraj 20. i početkom 21. st).

Prvi tiskani Novi zavjet u Hrvata u prijevodu Stipana Konzula i Antuna Dalmatina objavljen je 1562/3. na glagoljici i hrvatskoj ćirilici u Biblijskom zavodu

⁵⁵ Ne postoje podaci o točnom broju distribuiranih Biblija, ali se prema sljedećim podacima može izračunati približni broj. Biblija Stvarnosti ili Zagrebačka Biblija tiskana je u Švedskoj u 20.000 primjeraka za crkve reformacijske baštine s napomenom kod svake apokrifne knjige da te knjige nema u hebrejskom i protestantskom kanonu Biblije. Zagrebačka Biblija tiskana je u tri izdanja bez deuterokanonskih knjiga: 1997. u 5.000 primjeraka, 1999. u 5.000 primjeraka i 2006. u 2.000 primjeraka. Šarićev prijevod Biblije bez deuterokanonskih knjiga u priredbi Georga Đure Martinjaka tiskan je u dva izdanja 1998. i 1999. najvjerojatnije u najmanje 2.000 primjeraka. Zagrebačko izdanje Biblije u prijevodu Branka Djakovića tiskano je najmanje u 1.000 primjeraka, a 1. prepravljeno izdanje Šarićeva prijevoda Biblije bez deuterokanonskih knjiga u nakladi Hrvatskoga biblijskog društva iz Zagreba objavljeno je u 3.000 primjeraka.

⁵⁶ Od 1997. do 2006. tiskano je 80.000 primjeraka Zagrebačke Biblije, 11.000 primjeraka 1. prepravljene izdanja Šarićeva prijevoda Biblije, oko 2.000 primjeraka Šarićeva prijevoda u izdanju Đure Martinjaka i oko 1.000 primjeraka Zagrebačkog izdanja Biblije u prijevodu Branka Djakovića. Podaci za Zagrebačku Bibliju prikupljeni su prema kataloškim zapisima o nakladama Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, podaci o 1. popravljenom izdanju Šarićeva prijevoda Biblije dobiveni su u Hrvatskom biblijskom društvu. Podaci o Šarićevu prijevodu Biblije u redakciji Đure Martinjaka i podaci o Zagrebačkom izdanju Biblije u prijevodu Branka Djakovića slobodna su iskustvena procjena autora teksta jer nigdje nisu objavljeni.

⁵⁷ Prema popisu stanovništva provedenom 2001. (u kojem nije bilo obvezno izjašnjavanje o vjerskoj pripadnosti) Republika Hrvatska ima 4.437.460 stanovnika, od kojih se katolicima izjasnilo 87,83%, pravoslavcima 4,42%, a muslimanima 1,28%. Vjernika crkava reformacijske baštine ima oko 10.000 što ih čini oko 0,23% od ukupnog broja stanovnika.

u Urachu kraj Tübingena. Prijevod je bio namijenjen za evangelizaciju naroda jugoistoka Europe, od Slovenije do Turske. Prijevod je rezultat timskog rada vizionara, prevodioca, jezičara, korektora i propovjednika. Svojim prijevodima, među kojima je i prijevod Novog zavjeta i, najvjerojatnije, cijelog Starog zavjeta, hrvatski protestanti položili su koncepcijske temelje jedinstvenom jeziku koji objedinjuje cjelokupan hrvatski prostor. Za razliku od kasnijih prevodioca koji su prevodili na ilirski ili hrvatsko-srpski jezik, protestantski su prevodioci u svim svojim izdanjima isticali da su tekst preveli na hrvatski jezik.

Prvotisak cijele Biblije u Katančićevu prijevodu (1831) nije osim kulturnog imao značajniji evangelizacijski utjecaj na hrvatskim prostorima. U 19. st. javljaju se biblijska društva koja potiču i organiziraju prevođenje te podupiru raspačavanje Biblije na živim narodnim jezicima. Na hrvatskim prostorima Britansko i inozemno biblijsko društvo sredinom 19. st. prvo nastoji distribuirati Vuk-Daničićev srpski prijevod Biblije, zatim potkraj stoljeća pohrvaćuje taj prijevod i intenzivno ga i uspješno raspačava sve do tiskanja Zagrebačke Biblije (1968).

Zagrebačku Bibliju, timski rad prevodioca, bibličara i književnika, uz Katoličku crkvu izvrsno prihvaćaju i crkve reformacijske baštine. Ona postaje najprihvaćeniji i najrašireniji prijevod Biblije u Hrvata, koji nažalost nakon gotovo četrdeset godina bez ijedne revizije gubi svježinu jezičnog izričaja.

Od Novih zavjeta za evangelizaciju je značajan prijevod Ljudevita Rupčića, a prijevod Dude i Fućaka izvrstan je i najrasprostranjeniji liturgijski, studijski i evangelizacijski prijevod. U posljednjih desetak godina u crkvama reformacijske baštine objavljen je jedan cijeli prijevod Biblije, šest prijevoda Novog zavjeta i jedan prijevod Novog zavjeta i Psalama.

Prevođenje, tiskanje i distribuiranje Biblije značajan je pokazatelj duhovnosti kršćanstva i gibanja Duha Svetoga u Crkvi. Stoga svaki novi prijevod Biblije i svaka nova naklada postojećih prijevoda doprinosi širenju Božje riječi i spasenju onih koji je čitaju i po njoj prihvaćaju Božji poziv i ljubav. Za opću kulturu to je pokazatelj dinamičnog razvoja i kreativnosti jezika, što je osobito važno za male jezike, kao što je hrvatski, kojima prijeti brzo izumiranje.

Literatura

- Arapović, Borislav, "Biblija u 20. stoljeću", *Književna smotra*, god XXXI/1999, br. 111(1), str. 17-33.
- Arapović, Borislav (2002), *Proroczi MDLXIII*. Prvotisak proroka Staroga zavjeta na hrvatskom jeziku: studija i preslik. Mostar, Sveučilište u Mostaru.
- Blumhofer, Edith L., "Evangelistic Organizations" - u: Hillerbrand, Hans J. (ur.): *The Encyclopedia of Protestantism*, Routledge, New York, London.

- Bratulić, Josip, "Biblija u Hrvata: Ćirilometodska Biblija i njena sudbina među Hrvatima", *Bogoslovska smotra* 61 (1991), 1-2, str. 88-102.
- Bratulić, Josip (1999), "Biblija u kulturi i civilizaciji hrvatskoga naroda" - u: Fouilloux, D.; Langlois, A.; Le Moigné, A.; Spiess, F.; Thibault, M.; Trébuchon, R.: *Rječnik biblijske kulture*, Zagreb, AGM, 1999.
- Cifrak, Mario (priredio) (2005), *Sveto pismo u životu crkve: 40 godina Dogmatske konstitucije "Dei Verbum" o božanskoj objavi*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Djaković, Branko (1989), "Predgovor" - u: *Novi zavjet: Zagrebačko izdanje*. Zagreb, Kristova Crkva Braće "Bratski vjesnik".
- Djaković, Branko (2000), "Uvodna napomena" - u: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*.
- Dugandžija, Mirjana (2007), "Ustaška Biblija podijelila Crkvu", *Globus*, 2. 3. 2007., str. 55-56.
- Hohnjec, Nikola, "Crkva pred Biblijom kroz vjekove", *Bogoslovska smotra* 61 (1991), 3-4; str. 173-185.
- Horvat, Vladimir (1999), "Uz godinu Bartola Kašića i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja. Hrvatska Biblija Bartola Kašića: od narudžbe Propagande (1625.), i zabrane Svetog oficija (1634.) do prvotiska (1999.)", *Obnovljeni život* (54) 2 (1999), str. 251-260.
- Hoško, Franjo Emanuel (1996), "Zašto je Matija Petar Katančić preveo Bibliju?" - u: *Znanstveni spomen-skup o Katančiću u Budimpešti 30. XI. 1995.*, Budimpešta, Hrvatska manjinska samouprava II. okruga u Budimpešti uz potporu Hrvatske manjinske samouprave glavnoga grada Budimpešte.
- Jambrek, Stanko (2003), *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj: Pregled povijesti i teološke misli*. Zagreb, Bogoslovni institut.
- Jovanović, Mladen (2006), "Govor na predstavljanju 'Novoga zavjeta na suvremenom hrvatskom jeziku' u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u petak, 1. prosinca 2006.". *Radosna vijest*, br. 13., prosinac 2006.
- Katančić, Matija Petar (1831), *SVETO PISMO STAROG ZAKONA SIXTA V. P. NAREDBOM PRIVIDJENO, I KLEMENTA VIII. PAPE VLASTJOM IZDANO; Sada u Jezik SLAVNO-ILLYRICSKI Izgovora Bosanskog' prinesheno ... SVETO PISMO NOVOG' ZAKONA ...*
- Košutić, Ivan (1994), "Kako i zašto smo odlučili tiskati Zagrebačku bibliju?", *Bogoslovska smotra* (64) 1/4, (1994), str. 417-422.
- Knezović, Katica (1998a), "Zagrebačka Biblija (1968-1998) - I. dio: Nastanak Zagrebačke Biblije", *Obnovljeni život* (53) 2 (1998), str. 107-130.

- Knezović Katica (1998b), "Zagrebačka Biblija (1968-1998) - II. dio: Prihvat Zagrebačke Biblije", *Obnovljeni život* (53) 3 (1998), str. 279-296.
- "Lausannski zavjet" - u: *Evandeoski pokret*, Zagreb, 1996.
- Majdandžić, Josip (1996), *Katančićeva Biblija - u: Znanstveni spomen-skup o Katančiću u Budimpešti 30. XI. 1995.*, Budimpešta, Hrvatska manjinska samouprava II. okruga u Budimpešti uz potporu Hrvatske manjinske samouprave glavnoga grada Budimpešte.
- McDowell, Josh (2006), *Presudan dokaz za kršćanstvo. Prvi Dio: Presuda u korist Biblije*. Zagreb, Duhovna stvarnost.
- Rajhman, Jože (1986), *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rebić, Adalbert (2006), "Biblija - knjiga Riječi Božje" - u: *Knjige Riječi: Tanah, Biblija, Kuran u Hrvatskoj*. Katalog izložbe 14. 12. 2006. – 31.01. 2007. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Rules on Prohibited Books: Ten rules concerning Prohibited Books drawn up by the Fathers chosen by The Council of Trent and approved by Pope Pius*. Modern History Sourcebook. <http://www.fordham.edu/halsall/mod/trent-booksrules.html>, 08. 01. 2007.
- Tabak, Josip (2005), "Prevoditi sam počeo iz inata" (Intervju Sandri Viktoriji Antić), *Vjesnik*, 4. i 5. lipnja 2005.).
- Tomić, Celestin (1986), *Pristup Bibliji*. Zagreb, Provincijalat franjevacu konventualaca.
- Vojnović, Tadej (1991), "Crkva u Hrvata pred Biblijom u naše vrijeme", *Bogoslovska smotra* 61 (1991), 3-4; str. 205-213.
- Wosh, Peter J. (2004), "Bible Societies" - u: Hillerbrand, Hans J. (ur.), *The Encyclopedia of Protestantism*. Routledge, New Yourk, London.

Summary *Unfolding translations, editions and the spreading of the Bible are underway in the context of evangelization in Croatia. The spiritual atmosphere in which the translations originated and the recognized spiritual movements from which the influences for translation sprang and whose members mainly spread individual editions of the New Testament and the whole Bible are analyzed within the framework of this paper.*

The first printed New Testament among the Croatian people translated by Stipan Konzul and Antun Dalmatin was published in 1662-63 in Glagolitic and Croatian Cyrillic in the Bible Institute in Urach at Tübingen. The translation was intended for the evangelization of the peoples of southeast Europe, from Slovenia to Turkey. The first printing of Katančić's translation of the whole Bible (1831) didn't significantly influence evangelization among the Croats, but

it was a significant cultural and educational accomplishment. Later, the British and other foreign Bible societies in the mid 19th century first began to distribute the Vuk-Dančić Serbian translation of the Bible, and then towards the end of the century made Croatian adaptations to the translation and intensively and successfully distribute until the printing of the Zagreb Bible in 1968.

The Zagreb Bible, which along with the Catholic Church was completely accepted by the churches of the Reformation tradition, became the most accepted and most widely distributed translation of the Bible among the Croats. Of all the New Testament translations, the most significant for evangelization, was by Ljudevit Rupčić and the translation by Duda and Fučak is excellent and the most widely used translation for liturgical, evangelistic and academic purposes. In the last 10 years, among the churches of the Reformation tradition, one whole Bible, six New Testament translations and one New Testament and Psalms translation have been published.